

**OSMANLI RUMELİSİ'NDE İLMİYE MENSUPLARININ
OKUDUĞU VE OKUTTUĞU KİTAPLAR:
17. YÜZYIL MANASTIR ŞEHİRİ ÖRNEĞİ**

Gökhan CİVELEK*

ÖZ

Bu çalışmada, Manastır şehri özelinde Osmanlı dönemi ilmiye mensuplarının terekelerinde yer alan kitaplarla ilgili bilgiler verilmiş, kitapların konularına göre tasnifi yapılarak Osmanlı toplumunu bilgilendirici nitelikleri üzerinde durulmuştur. İncelenen döneme ait miras kayıtlarındaki kitaplar daha çok dinî ilimler alanında yoğunlaşmıştır. Dinî ilimlerden sonra edebî-ahlâkî nitelikli metinler, gramer, mantık, tıp, botanik, astronomi, tarih, eğitim-öğretim gibi birçok ilim dalında üretilen kitaplar ve genel maksatlı ansiklopedik çalışmalar ile sözlüklerin terekelerde yer aldığı görülmüştür. Araştırmada ana kaynak olarak Manastır mahkemesinin 1607-1697 yılları arasındaki yirmi dokuz adet şer'iyeye sicil defterinde dağınık halde bulunan ilmiye mensuplarına ait terekeler değerlendirilmiştir. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Konunun amacı ve kapsamına uygun olarak nitel araştırma desenlerinden durum çalışması tercih edilmiştir. Veri toplama tekniği olarak belgesel tarama ve tarihsel yöntem, elde edilen verilerin analiz edilmesi için doküman analizi yönteminden yararlanılmıştır. Araştırma sonucunda incelenen yer ve dönemde okunan/okutulan kitapların büyük kısmının medreselerdeki ders kitaplarından ve Osmanlı toplumunda genel olarak rağbet gösterilen metinlerden oluştuğu görülmüştür. Miras kayıtlarına yansıyan kitapların konularına göre çeşitli bilim dallarına ait olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kitap, Kütüphane, Tereke, Manastır Şehri, Osmanlı Devleti.

* Arş. Gör. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Erzurum, ORCID: orcid.org/0000-0002-8254-046X, E-posta: g.civelek@atauni.edu.tr

OPEN ACCESS

GÖKHAN CİVELEK

**BOOKS READ AND MADE READ BY ILMIYE MEMBERS IN THE
OTTOMAN RUMELIA: THE EXAMPLE OF A 17TH CENTURY
MANASTIR (BITOLA) CITY**

ABSTRACT

This study provides information about the books in the tereke estates of members of the Ottoman period in the city of Bitola is provided, and the books are classified according to their subjects and informative qualities for Ottoman society. Books in the inheritance records of the period analyzed are mostly concentrated in the field of religious sciences. After religious sciences, literary-moral texts, books produced in many branches of science, such as grammar, logic, medicine, botany, astronomy, history, education, training, and general-purpose encyclopedic works and dictionaries, were found in the inheritance records. As the primary source of the research, the tereke records of the members of the ilmiye which are scattered in twenty-nine shar'iyeh registry books between 1607-1697 in the Manastir court were evaluated. This study uses a qualitative research method purpose and scope of the study. Documentary scanning and historical methods were used as data collection techniques, and document analysis was used to analyze the data obtained. The results showed that most of the books read in the place and period examined consisted of textbooks in madrasas and texts that were generally popular in Ottoman society. The books reflected in the inheritance records belong to various disciplines according to their subjects.

Keywords: Book, Library, Estate, Manastir (Bitola) City, Ottoman Empire.

EXTENDED ABSTRACT

The city of Manastir (Bitola) was one of the significant and prominent cities of the Ottoman Empire in the Balkans. Under the Ottoman rule, Manastir thrived and evolved into a significant center of knowledge and culture. Especially during the reign of Sultan Bayezid II (1481-1512), a period marked by significant advancements in the fields of science and literature, two major libraries were established in the Balkans. The first one was established in 1506 at the madrasa of Ishaq Çelebi in Manastir. This library also holds the distinction of being the first library established under the Turkish administration in Manastir.

One of the most important sources regarding the books read or made read in Ottoman society is the tereke (inheritance) records. In these records, also known as tereke or muhallefât, everything left behind by deceased individuals is documented. There are numerous studies in the Ottoman world

OSMANLI RUMELİSİ'NDE İLMİYE MENSUPLARININ OKUDUĞU VE OKUTTUĞU
KİTAPLAR: 17. YÜZYIL MANASTIR ŞEHİRİ ÖRNEĞİ

that utilize tereke records as the primary source for understanding the books read and made read in that society. Additionally, there are studies that also comprehensively analyze the tereke records of the members of ilmiye, touching upon the issue of book ownership in the process. In this research, information is provided regarding the books found in the inheritance records of members of ilmiye during the Ottoman period, focusing specifically on the city of Manastir. The books classified according to their subjects, emphasizing their informative qualities in the Ottoman society.

The primary source used in the study is the Sharia court records of the 17th century belonging to the Manastir kadi court. These Sharia court records cover the period from 1607 to 1697. A total of twenty-nine Sharia court records containing inheritance entries were examined. The identified inheritance records were categorized, and among them, the estates belonging to members of ilmiye were selected for use in this study. The primary source, the Sharia court records, were accessed through the database of the Foreign Archives, YB.021.d Macedonia Archives Registers, located at the Directorate of Ottoman Archives within the Presidency of the Republic of Turkey, General Directorate of State Archives.

In this study a qualitative research method is used. A particular case study is preferred among qualitative research designs. Documentary screening and historical method are used as data collection techniques and document analysis method is used to analyze the obtained data.

Due to the mixed writing style in the inheritance records, some difficulties were encountered in identifying the books and authors. Books were generally not recorded with their full titles and the names of their authors. They were mostly recorded in the Sharia court records with their commonly known names within the society or with shorter names. As a result, the subject and author of many books could not be fully identified. Additionally, there is no specific pattern regarding the spelling of the books in the documents. Books could be written collectively at the beginning of the inheritance records, or they could be recorded in a mixed manner within the inheritance itself. To distinguish books recorded in a mixed manner from other assets, the Word “kitâb” (book) was added to the beginning. Books recorded collectively were not arranged in a specific order according to branches of knowledge. Rather, they mostly appeared in a mixed manner within the inheritance records.

As a result of the examination conducted on the estates belonging to ilmiye members, the books listed in the inheritance records were identified. The identified books were classified according to their subjects, and information about the content of the books was provided. The examination of

the inheritance records revealed the types of books that scholars were interested in. It was determined which books were more preferred among these, and which authors were predominantly listed in the inheritance records.

The identification of books, one of the most significant elements of cultural history, aimed to reveal the scientific and cultural structure of the examined period, as well as to uncover, at a micro level, the esteemed authors and works among scholars and within society. The research findings indicate that a large portion of the books read during the examined period and in the examined location consisted of textbooks used in madrasas and texts generally preferred in Ottoman society.

During the period under study, the inheritance of seventeen individuals belonging to the members of ilmiye in the city of Manastir has been recorded. When compared to the inheritance records of scholars examined in the Rumelia region from a temporal perspective, it is observed that the number of estates in Manastir is relatively higher. The inheritance of members of ilmiye recorded before the Muslim judge (kadi) was typically documented with the deceased individuals' father's name, their own name, and their title written in the registers. The inclusion of fathers' names in the inheritance records is important as it provides insight into the social status of the members of ilmiye. Because among the individuals whose inheritance is examined, there are also those whose fathers were from the scholars.

The majority of the members of ilmiye in Manastir resided in the city center. There were also individuals who lived in the villages of Manastir outside the city center and passed away there. Additionally, for some of the member of ilmiye about whom limited information is provided in the documents, their exact place of residence is not fully known.

The individual who possessed the most books among the scholars was Emirzâde Mustafa Efendi. After him, İbrahim Efendi was the person with the most books. The records show that the individuals with the fewest books are İmam Halil Efendi, Ramazan Efendi, Hasan Efendi, and Efozâde Ahmed Çelebi. According to the information in the inheritance records, it is observed that there is no parallel between the wealth of the members of ilmiye and the value of their books. It is understood that the monetary value of books parallelism the personal wealth of two individuals, while for the rest, the prices of the books generally remain at low levels.

In an era where book production was carried out by copyists (müstensih) and their monetary value was high, book ownership was also considered as an indicator of wealth. For example, while a house owned by İbrahim Efendi is shown to be valued at 40,000 akce in his inheritance, the

OSMANLI RUMELİSİ'NDE İLMİYE MENSUPLARININ OKUDUĞU VE OKUTTUĞU
KİTAPLAR: 17. YÜZYIL MANASTIR ŞEHİRİ ÖRNEĞİ

total value of his books has been calculated as 44,976 akce. A similar situation likely applies to Emirzâde Mustafa Efendi as well, even though the total amount of his wealth and the value of his books are not explicitly stated in his inheritance. It is observed that Efozâde Ahmed Çelebi and Abdülbaki Efendi have the lowest book values relative to their personal wealth. The presence of only one book in the inheritance of Ahmed Çelebi, who belongs to a family of scholars and has a good fortune, suggests that his books were not included in the tereke record.

The books listed in the inheritance records are grouped into seventeen categories according to scientific disciplines. Accordingly, the most prominent book among the ones owned by the members of ilmiye in Manastir is the Quran, which appears in almost every tereke record. In this sense, it is observed that the value attributed to the Quran in Ottoman society was also maintained in the city of Manastir. After the Quran, the inheritance records contain predominantly books on Islamic jurisprudence (fiqh) and grammar, as well as texts on religious, moral, and literary subjects. Books on religious sciences mostly consist of works that are among the primary reference sources for classical Islamic studies and are used as main or auxiliary texts in madrasas. In addition to that, books on astronomy, chemistry, medicine, mathematics, history and political science are also found in the inheritance records. Among the scholars who authored works, Taftâzânî, Ibn al-Hajib, Abu al-Barakat al-Nasafî, al-Suyuşi and Ibn Melek are the most frequently seen authors in the Sharia court records. In terms of subject matter, books in the field of fiqh form the most read and made read group of books in Manastir. The vast majority of books on fiqh are written according to the principles of the Hanafî school of thought.

Books considered as fundamental texts in the Hanafî school, particularly those concerning inheritance law and fatwa, important areas of jurisprudence, are frequently found in the tereke records of member of ilmiye. It is observed that prominent and widely consulted reference works in the fields of hadith, exegesis (tafsir), creed (aqidah), grammar, education, and logic are highlighted, indicating their high esteem in their respective fields and their consistent reference throughout various periods. In the fields of Islamic catechism and ethics, the works of Imâdi al-Islâm and Shir'at al-Islâm stand out, while in the field of Sufism, the works of Imam al-Ghazali and Muhyi al-Din ibn al-Arabi are noteworthy. Religious, literary, and ethical texts such as Qasidat Al-Burda, Mohammadiyya, Divan of Hafez-i Shirazi, Gulistân and Bostan, along with parable and folk stories commonly read among the people, are frequently included.

Giriş

Tarih boyunca asıl bilgi kaynağı olarak kabul edilen kitaplar aynı zamanda kültür hayatının önemli göstergelerinden biri olmuştur. İlim adamları tarafından telif edilen kitaplar sadece kendi toplumlarına ışık tutmakla kalmayıp tercüme vasıtasıyla evrenselleşip bütün insanlığı aydınlatan bir özellik kazanmıştır.¹

Osmanlı Devleti idarî ve siyasî gelişimini tamamladıktan sonra kendi kültürünü üretmeye başlamış ve birçok alanda Osmanlı klasikleri denilebilecek pek çok eser üretilmiştir.² II. Bayezid devrinde ilmî-edebî alanlarda büyük bir ilerleme kaydedilmiş, ilmî açıdan verimliliği yüksek bir dönem yaşanmıştır.³ Bu devirde Balkanlar'da iki büyük kütüphane kurulmuştur. Bunlardan ilki 1506 yılında Manastır'da İshak Çelebi'nin medresesinde yer almıştır. Bu kütüphane Manastır'da Türk idaresinde kurulan ilk kütüphane olma özelliği taşımıştır.⁴

Osmanlı toplumunda kitap talebi ve buna bağlı olarak kitap üretimindeki artış, kitap dünyasına egemen olan ilmiye, seyfiye ve kalemiye sınıfına mensup seçkinler eliyle gerçekleşmiştir.⁵ Kitapların artarak yaygınlaşması ve 17. yüzyılda zenginleşen kitap kültürü, ulema-kitap ilişkisini ortaya çıkarmıştır. Buna anlamda, Osmanlı âlimlerinin kitaba dair görüşlerinin nimet, nevbet/nöbet ve sohbet kavramları etrafında şekillendiği söylenmiştir.⁶

---

¹ Fahri Sakal, "Osmanlı Ailesinde Kitap", *Osmanlı*, C. XI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 732. Ali İhsan Karataş, "Osmanlı Toplumunda Kitap (XIV-XVI. Yüzyıllar)", *Türkler*, Cilt XI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 896.

² Bilgin Aydın ve İsmail E. Erünsal, "Tereke Kayıtlarına Göre Osmanlı Medrese Talebelerinin Okuduğu Kitaplar (XVII.-XX. Yüzyıllar)", *Osmanlı Medreseleri Eğitim, Yönetim ve Finans*, (ed.) Fuat Aydın vd., Mahya Yayıncılık, İstanbul 2019, s. 95.

³ Mehmet İpşirli, *Osmanlı İlimiyesi*, Kronik Yayınları, İstanbul 2021, s. 203.

⁴ İsmail E. Erünsal, "Osmanlılarda Kütüphane ve Kütüphane Geleneği", *Osmanlı*, Cilt XI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 699-702.

⁵ Erol Özvar, "Osmanlı Dünyasında Yazma Eser Üretkenliği", *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikri Eserler)- XVII. Yüzyıl*, (ed.) Hidayet Ardar-Ali Fikri Yavuz, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 21, 26.

⁶ Berat Açıl, "On Yedinci Yüzyıl İstanbul'unda Âlim ve Kitap İlişkisi: Cârullah Efendi Örneği", *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikri Eserler)- XVII. Yüzyıl*, (ed.) Hidayet Ardar-Ali Fikri Yavuz, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 49-55.

OSMANLI RUMELİSİ'NDE İLMİYE MENSUPLARININ OKUDUĞU VE OKUTTUĞU
KİTAPLAR: 17. YÜZYIL MANASTIR ŞEHİRİ ÖRNEĞİ

Osmanlı toplumunda okunan/okutulan kitaplarla ilgili en önemli kaynaklardan biri tereke kayıtlarıdır. Tereke ya da muhalefat olarak adlandırılan miras kayıtlarında yer alan kitaplar, konuları ve sahipleri açısından iki farklı şekilde değerlendirilmekle beraber incelenen dönemin ilmî-kültürel yapısı, hangi yazarların/kitapların toplum nazarında itibar gördüğü ve kitapların maddi kıymeti hakkında bilgiler sunmaktadır.⁷

Osmanlı dünyasındaki kitaplarla ilgili tereke kayıtlarının ana kaynak olarak kullanıldığı araştırmalar arasında Karataş,⁸ Sabev,⁹ Saydam,¹⁰

⁷ Saadet Maydaer, “XVI. Yüzyılda Bir Osmanlı Müderrisi: Mevlâna Muslihuddin Efendi ve Mirası”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 20, Sayı 1, 2011, s. 120.

⁸ Ali İhsan Karataş, “Tereke Kayıtlarına Göre XVI. Yüzyılda Bursa’da İnsan-Kitap İlişkisi”, *UÜİFD*, Cilt 8, Sayı 8, 1999, s. 317-328. Ali İhsan Karataş, “XVI. Yüzyılda Bursa’da Tedavüldeki Kitaplar”, *UÜİFD*, Cilt 10, Sayı 1, 2001, s. 209-230. Ali İhsan Karataş, “Osmanlı Toplumunda Kitap (XIV-XVI. Yüzyıllar)”, *Türkler*, Cilt XI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 896-908. Ali İhsan Karataş, “On Altıncı ve On Yedinci Yüzyıllarda Kitapseverler ve Kitapları”, *Osmanlı Kitap Koleksiyonerleri ve Koleksiyonları İtibar ve İhtiras*, (haz.) Tülay Artan, Hatice Aynur, Dergâh Yayınları, İstanbul 2022, s. 435-480.

⁹ Orlin Sabev, “Private Book Collections in Ottoman Sofia, 1671-1833 (Preliminary Notes)”, *Etudes Balkaniques*, 2023, No: 1, s. 34-83. Orlin Sabev, “Balkanlarda Osmanlı Kitapçılığı: 18. Yüzyılda Bir Sahafın Kitapları”, *XV. Türk Tarih Kongresi, Ankara: 11-15 Eylül 2006, Kongreye Sunulan Bildiriler*, 4/3, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, s. 1809-1854. Orlin Sabev, “Okuyan Taşralı Bir Toplum: Rusçuk Müslümanlarının Kitap Sevgisi (1695-1786)”, *Balkanlar’da İslam Medeniyeti: Uluslararası Üçüncü Sempozyum Tebliğleri (Bükreş, 1-5 Kasım 2006)*, İstanbul 2011, s. 575-607.

¹⁰ Abdullah Saydam, “Trabzon’da Halkın Kitap Sahibi Olma Düzeyi (1795-1846)”, *Milli Eğitim Dergisi*, Cilt 34, Sayı 170, 2006, s. 1-10.

Kavak,¹¹ Öztürk,¹² Erünsal,¹³ Aydın ve Erünsal,¹⁴ Tak ve Aydın,¹⁵ Öktem,¹⁶ Aygün,¹⁷ Muhacir,¹⁸ Karayel Muhacir¹⁹ ve bu incelemeye konu olan Manastır şehrinde, 18. yüzyıldaki kitaplar ve kitap sahipliği konusunu irdeleyen Karadeniz'in²⁰ çalışmaları örnek gösterilebilmektedir. Ayrıca Maydaer²¹ ve Uzundal'ın²² çalışmalarında olduğu gibi, Osmanlı döneminde ilmiye sınıfına mensup kişilerin terekeleri üzerine yapılan araştırmalarda, kitap sahipliği konusuna da temas edilmiştir.

¹¹ Nuri Kavak, "Kırım Hanlığı Şer'iyye Sicilleri'ne Yansıyan Kitaplar", *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı XXXV, 2010, s. 275-286.

¹² Temel Öztürk, "Kadı Sicillerindeki Terekelere Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Okunan Ahlâk Kitapları", *Sinop Üniversitesi Uluslararası Gençlik ve Ahlâk Sempozyumu, Bildiriler, 6-7-8 Ekim 2016*, (ed.) Hasan Barlak vd., Cilt 2, Sinop 2016, s. 1038-1053. Temel Öztürk, "Kadı Sicillerindeki Terekelere Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Okunan Edebi Kitaplar", *4. Milletlerarası Şehir Tarihi Yazarları Kongresi, 13-15 Ekim 2017 İstanbul*, (ed.) Mustafa Orçan vd., Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları-79, İstanbul 2018, s. 349-364.

¹³ İsmail E. Erünsal, "Terekelerin İzinde Osmanlı Araştırmaları", *Terekeler Neyi Derler? Miras Kayıtlarının İzinde Osmanlı Araştırmaları*, (ed.) Kenan Yıldız, Ketebe Yayınları, İstanbul 2023, s. 29-151.

¹⁴ Bilgin Aydın ve İsmail E. Erünsal, "Tereke Kayıtlarına Göre Osmanlı Medrese Talebelerinin Okuduğu Kitaplar (XVII-XX. Yüzyıllar)", *Osmanlı Medreseleri Eğitim, Yönetim ve Finans*, (ed.) Fuat Aydın vd., Mahya Yayıncılık, İstanbul 2019, s. 93-120.

¹⁵ Ekrem Tak ve Bilgin Aydın; "XVII. Yüzyılda İstanbul Medreselerinde Okutulan Kitaplar (Tereke Kayıtları Üzerine Bir Değerlendirme)", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, Cilt 19, Sayı 19, Bahar 2019, s. 183-236.

¹⁶ Nisa Öktem, "Galata Kadılığı Tereke Kayıtlarına Göre Kitap Sahipliğine Nicel Bir Bakış", *Arşiv Dünyası*, Cilt 7, Sayı 2, Kış 2020, s. 113-138.

¹⁷ Necmettin Aygün, "Osmanlı Taşrasında Kitap Kültürü: Trabzon Örneği", *Kitaplar ile Geçen Bir Ömür Mustafa Vedat Sönmez'e Armağan, Kitap ve Kütüphane*, (ed.) Alpaslan Demir vd., Efeakademi Yayınları, İstanbul 2021, s. 334-364.

¹⁸ Esra Muhacir, "Üsküdar Terekelerinde Kitap Sahipleri ve Kitaplar: XVI. Yüzyıl", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, Sayı 26 Sonbahar, 2022, s. 301-332. Esra Muhacir, "Tereke Kayıtlarının Kitap Kültürü Çalışmaları Açısından Önemi", *Terekeler Neyi Derler? Miras Kayıtlarının İzinde Osmanlı Araştırmaları*, (ed.) Kenan Yıldız, Ketebe Yayınları, İstanbul 2023, s. 511-547.

¹⁹ Esra Karayel Muhacir, "On Yedinci Yüzyılda Üsküdar'da Kitap Koleksiyonerleri ve Sahip Oldukları Kitaplar", *Osmanlı Kitap Koleksiyonerleri ve Koleksiyonları İtibar ve İhtiras*, (haz.) Tülay Artan, Hatice Aynur, Dergâh Yayınları, İstanbul 2022, s. 481-50

²⁰ Ümran Karadeniz, "Tereke Kayıtlarına Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Manastır'da Yaygın Olan Kitaplar ve Kitap Sahipliği", *Balkan 7. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, 3-5 Şubat 2023, Üsküp, Bildiriler Kitabı*, Academy Global Publishing House, 2023, s. 213-227.

²¹ Maydaer, *a.g.m.*, s. 117-155.

²² Edip Uzundal, "Osmanlı İlmiye Teşkilatından Bir Portre: Şeyhülislam Halil Efendi ve Terekesi", *History Studies*, Cilt 10, Sayı 8, 2018, s. 177-196.

OSMANLI RUMELİSİ'NDE İLMİYE MENSUPLARININ OKUDUĞU VE OKUTTUĞU
KİTAPLAR: 17. YÜZYIL MANASTIR ŞEHİRİ ÖRNEĞİ

1. Çalışmanın Amacı ve Araştırma Soruları

Bu araştırmada, 17. yüzyılda Manastır şehri özelinde Osmanlı ilmiye mensuplarının terekelerinde yer alan kitaplar incelenmiştir. Kitaplar konularına göre tasnif edilmiş ve içeriği hakkında bilgiler verilmiştir. Terekelerin incelenmesiyle ilmiye mensuplarının ne tür kitaplara ilgi duyduğu, bu kitaplar arasında hangi eserlerin öne çıktığı ve daha çok hangi âlimlerin eserlerinin sicillerde yer aldığı tespit edilmiştir. Çalışmanın amacına uygun olarak şu sorulara cevap aranmıştır:

- a. İlmîye mensuplarının sahip oldukları kitaplar hangi bilim dallarına aittir?
- b. Bilim dalları arasında hangi eserler öne çıkmaktadır?
- c. Miras kayıtlarındaki kitaplar sadece medreselerde okutulan eserlerden mi oluşmaktadır? Halkın okuyup dinlediği kitaplar da var mıdır?
- d. Kitapların terekelerdeki kayıt usulleri ne gibi zorluklara yol açmıştır?
- e. Maddi açıdan zengin olmak ile kitap sahipliği arasında bir bağ var mıdır?

1.1. Yöntem ve Veri Toplama

Bu çalışma nitel araştırma yaklaşımına göre hazırlanmış olup nitel araştırma desenlerinden durum çalışması tercih edilmiştir.²³ Veri toplama tekniği olarak var olan kayıt ve belgelerin incelendiği belgesel tarama²⁴ ve tarihsel yöntem kullanılmıştır. İncelenen dönemle ilgili olarak, Manastır mahkemesinin 17. yüzyılına ait yirmi dokuz adet şer'iyeye sicili taranmış ve bu çalışmanın konusunu oluşturan ilmiye mensuplarına ait terekeler belirlenerek değerlendirilmeye alınmıştır.

²³ John W. Creswell, *Nitel Araştırma Yöntemleri, Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*, (3. Baskıdan Çeviri), (ed.) Mesut Bütün, Selçuk Beşir Demir, Siyasal Kitabevi, Ankara 2013, s. 97.

²⁴ Ramazan Sak ve İkbâl Tuba Şahin Sak ve Çağla Öneren Şendil ve Eşref Nas, "Bir Araştırma Yöntemi Olarak Doküman Analizi", *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, 2021, s. 230.

1.2. Veri Analizi

Verilerin değerlendirilmesi doküman analizi ile yapılmıştır.²⁵ Terekeler üzerinde yapılan belge analizinde, öncelikle ilmiye mensuplarının mahkemede kayıt altına alınan mal varlıkları incelenmiş ve daha sonra bunlar arasında yer alan kitaplar seçilerek bu çalışmada kullanılmıştır.

2. Kişiler ve Kitap Sahipliği

Şer'iyye sicillerinde yer alan bilgilere göre, Manastır şehrinde ilmiye sınıfına mensup 17 kişinin mirasının kayda geçirildiği görülmektedir. Rumeli bölgesinde incelenen terekeler arasında ulema sınıfına ait Sofya'da 1671-1833 arasında 19, Rusçuk'ta ise 1695-1786 arasında 7 tereke bulunmaktadır.²⁶ Bu veriler dönemsel açıdan karşılaştırıldığında Manastır'da ilmiye görevlilerine ait terekelerin sayıca fazlalığına işaret etmektedir.

Mirası kadı huzurunda taksim edilen ilmiye mensuplarının terekeleri düzenlenirken vefat eden kişiler genellikle baba adı, ismi ve unvanıyla birlikte defterlere işlenmiştir. Terekelerde baba isimlerinin yer alması ilmiye görevlilerinin sosyal statüleri hakkında bir fikir sunmaktadır. Terekesi incelenen on yedi kişi içinde, kendisi gibi babası da ilmiye sınıfından olan altı kişi bulunmaktadır. Bunlar arasında yer alan Emirzâde Mustafa Efendi, Manastır'da Emirzâdeler diye bilinen ve ilmî-kültürel yönüyle öne çıkan bir ailenin ferdidir.²⁷ Efozâde Ahmed Çelebi'nin babası Mehmed Efendi olup, Efo namıyla ünlenen bu ailenin mensupları daha çok ilmiye sınıfını ilgilendiren işlerle meşgul olmuştur.²⁸ Abdullah Çelebi ve Mehmed Efendi'nin babaları *Hâce* unvanıyla; İbrahim Efendi ve Mustafa Çelebi'nin babaları ise *Efendi* unvanıyla sicillere işlenmiştir.

---

²⁵ Glenn A. Bowen, "Document Analysis as a Qualitative Research Method" *Qualitative Research Journal*, Cilt 9, Sayı 2, 2009, s. 27-32.

²⁶ Sabev, "Balkanlarda Osmanlı Kitapçılığı", s. 1814. Sabev, "Okuyan Taşralı Bir Toplum", s. 578.

²⁷ Halime Özcan, *8 Numaralı Manastır Şer'iyye Sicilinin (65-120 Varak) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Faruk Söylemez, Kahramanmaraş 2019, s. 19.

²⁸ Gökhan Civelek, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Manastır Şehri*, Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: İbrahim Etem Çakır, Erzurum 2021, s. 127.

OSMANLI RUMELİSİ'NDE İLMİYE MENSUPLARININ OKUDUĞU VE OKUTTUĞU
KİTAPLAR: 17. YÜZYIL MANASTIR ŞEHİRİ ÖRNEĞİ

Tablo 1: Manastır'da Kitap Sahibi İlmiye Mensupları ve Terekeleri

Tereke Sahibi	Mahallesi	Tereke Tarihi	Terekenin Toplam Miktarı (Akçe)	Kitap Sayısı	Kitapların Fiyatı (Akçe)	Terekeye Oranı
Emirzâde Mustafa Efendi	-	1640	-	206	-	-
Muslihiddin Halife	-	1649/1650	-	21	-	-
Abdullah Çelebi	-	1652	19.206	5	716	%3.72
Mehmed Çelebi	-	1652	40.349	6	471	%1.16
Memi Hacı	(Kanatlar Köyü)	1662	30.260	2	350	%1.15
Mehmed Efendi	-	1663	-	6	-	-
İbrahim Efendi	-	1662/1663	235.467	143	44.976	%19.10
İmam Semiz Hasan Efendi	Hamza Bey	1668/1669	12.551	4	2490	%19.84
Abdülbaki Efendi	Oğul Paşa	1670	118.728	10	540	%0.45
Seyyid Mehmed Efendi	-	1671	38.592	7	2409	%6.24
İmam Halil Efendi	Emir	1673	26.000	1	800	%3.07
Ahmed Çelebi	Yakub Bey	1679	43.304	5	383	%0.88
Ramazan Efendi	Sinan Bey	1682	30.205	1	216	%0.71
Hasan Efendi	Emir	1683	24.838	1	131	%0.52
Efozâde Ahmed Çelebi	İnebey	1689	111.000	1	500	%0.45
Derviş Mehmed Efendi	Sinan Bey	1694	51.947	18	2060	%3.96
Mustafa Çelebi	Kasım Çelebi	1696	28.730	10	898	%3.12

Kaynak: *Manastır Şer'iyye Sicilleri*, No: 8, s. 92; 11, s. 61; 13, s. 16-17, 155; 18, s. 25; 19, s. 14, 36; 20, s. 6; 21, s. 6, 39; 22, s. 9-10; 24, s. 11-12; 25, s. 6, 8-9; 26, s. 15-16; 28, s. 13-14; 29, s. 11.

İlmiye mensupları arasında en çok kitabı bulunan kişi 206 kitaba sahip olan Emirzâde Mustafa Efendi'dir.²⁹ Bundan sonra 143 adet kitabı bulunan İbrahim Efendi gelmektedir.³⁰ En az kitaba sahip olanlar bir kitap ile İmam Halil Efendi, Ramazan Efendi, Hasan Efendi ve Efozâde Ahmed Çelebi'dir. Bir kitaba sahip olan üç kişinin elinde bulunan kitap *Mushâf-ı*

²⁹ *Manastır Şer'iyye Sicili*, 8, s. 92. (Bundan sonra *MŞS.* kısaltması kullanılacaktır.)

³⁰ *MŞS.*, 19, s. 36.

Şerîf tir. Hasan Efendi'nin terekesinde yer alan kitap ise *Kitâb-ı Muhammediye* adlı eserdir.³¹

İlmiye mensuplarından üç kişinin hem tereke toplamı hem de kitaplarının maddi karşılığı sicillere yazılmamıştır. Bu sebeple kitapların toplam bedelinin tereke yekünlerine oranı bilinenlerle ilgili bir değerlendirme yapılabilmektedir. Tabloda yer alan bilgilere bakıldığında kişisel servet miktarı ile kitapların değeri arasında bir paralellik olmadığı görülmektedir. İki kişinin servetine kıyasla kitapların maddi kıymetinin fazla olduğu bunun dışındakilerde ise genel olarak kitap bedellerinin düşük seviyelerde kaldığı anlaşılmaktadır.

17. yüzyıl dünyasında kitaplar müstensihler eliyle çoğaltılmakta ve bu sebeple büyük meblağlar karşılığında okuyucuyla buluşturulmaktadır. Dolayısıyla bu devirde kitap sahibi olmak aynı zamanda belli bir servet düzeyine işaret etmektedir.³² Bu anlamda kişisel serveti bilinen İbrahim Efendi üzerinden bir değerlendirme yapılacak olursa, terekesinde kendisine ait bir ev 40.000 akçe olarak kaydedilmiş iken kitaplarının toplam kıymeti 44.976 akçe olarak hesaplanmıştır. Emirzâde Mustafa Efendi'nin büyük bir kitap koleksiyonu olmasına rağmen hem servetinin miktarı hem de kitaplarının bedeli terekesinde yer almadığı için bir çıkarım yapılamamıştır. Ancak benzer bir durumun burada da olduğu muhakkaktır.

3. Kitapların Kayıt Usullerindeki Belirsizlikler ve Sınırlılıklar

Terekelerde kitapların kaydedilme usulleri sebebiyle karşılaşılan bazı güçlükler bulunmaktadır. Bunlardan ilki kitapların isim-yazar bilgisiyle kaydedilmeyip *kitâb/kitâbları*, *hediye kitâb* şeklindeki adlandırmalardır. Bu şekilde kaydedilen kitapların kaç tane olduğu ve hangi kitapların kastedildiği bilinmemektedir. Ayrıca *mecmû'a*, *evrâk*, *siyah cild içinde terkibat ismi malûm değil*, *ibtidâsı yok* gibi isimlendirmelerle sicillere kaydedilen ve konusu itibarıyla ne ile ilgili olduğu bilinmeyen eserler bulunmaktadır. Bazen tek bir cilt içinde birden çok konuda yazılmış kitaplar ve risaleler birleştirilerek *birkaç kitâb bir cildde*, *bir cildde evrâk*, *eczâ cild içinde* gibi isimlerle sicillere kaydedilmiştir. Tereke kayıtlarını tutan kâtipler bazı kitaplar için *fıkha müteallik*, *tasavvufa müteallik*, *tıbbâ müteallik* şeklinde genel bir kayıt tutmuştur. Kâtiplerin kayıt usullerindeki bu belirsizlik eserlerin

³¹ MŞS., 25, s. 8-9.

³² Karataş, "On Altıncı ve On Yedinci Yüzyıllarda Kitapseverler ve Kitapları", s. 475.

OSMANLI RUMELİSİ'NDE İLMİYE MENSUPLARININ OKUDUĞU VE OKUTTUĞU
KİTAPLAR: 17. YÜZYIL MANASTIR ŞEHİRİ ÖRNEĞİ

fizikî açıdan deforme olması veya künye kısmının eksik bulunması gibi sebeplere dayanmakla birlikte, kâtiplerin kitapları teşhis edemedikleri şeklinde de yorumlanmıştır.³³ Bu sebeple bahsi geçen eserler hakkında bir değerlendirme yapılamamıştır.

Bazı terekelerde kitap isimleri yerine sadece müelliflerin ismi verilmiştir. Bu durum iki problemi ortaya çıkarmıştır. Birincisi müellifin hangi eserinin kast edildiği sorunu, ikincisi ise aynı isimle bilinen birçok âlim olması sebebiyle hangisine işaret edildiğidir. Örneğin terekelerde sadece *Yakub Paşa* olarak kaydedilen kitap, Yakub Paşa bin Hızır Bey bin Celaleddin tarafından yazılmış fıkıh kitaplarından biri olmalıdır.³⁴ Benzer olarak II. Bayezid devri Şeyhülislamlarından Efdalzâde Hamîdüddin Efendi'nin *Hâşiye-i Efdalzâde* adıyla geçen eserinin hangi kitap için yazılan hâşiye olduğu belli değildir.³⁵ *Mollazâde*, *İsâmüddîn* ve *Mesûd Kutbeddîn* adıyla kaydedilen kitapların da müelliflerin en çok bilinen eserleri olma ihtimali yüksektir. Sicillerde *İsfahânî*, *Erdebîlî*, *Hatibzâde* gibi isimlendirmelerle adı geçen âlimlerin kimliği ise tam olarak tespit edilememiştir. Bu isimlerle anılan birçok âlim arasında en meşhur olanların kast edildiği düşünülebilir.

Kitapların tespitinde karşılaşılan güçlüklerden bir diğeri eserin kısa bir isimle ya da halk arasında meşhur olan adlandırmayla kaydedilmesi sebebiyle künyesinin tam olarak çözülememesidir. Terekelerde *Risâle*, *Resâil*, *Kavâ'id*, *Müşkilât*, *Tahkîk*, *Dîbâce* veya *Dîbâce şerhi* gibi isimlerle anılan eserler bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

Terekelerde kitapların yazımıyla ilgili belli bir düzen yoktur. Kitaplar terekelerin başında toplu olarak yazılabildiği gibi, tereke içinde dağınık bir şekilde de kaydedilebilmiştir. Dağınık şekilde kaydedilen kitaplar, diğer mal varlıklarından ayırt edilmesi için başına *kitâb* kelimesi eklenerek sicillere işlenmiştir. Toplu olarak kaydedilen kitaplar ilim dallarına göre belirli bir sıra dâhilinde değil, çoğunlukla karışık bir vaziyette terekelerde yer almıştır.³⁶

³³ İsmail E. Erünsal, *Osmanlılarda Kitap Ticareti, Sahaflar ve Kitapçılar*, Timaş Yayınları, İstanbul 2021, s. 435.

³⁴ Maydaer, *a.g.m.*, s. 129-130.

³⁵ Cahit Baltacı, "Hamîdüddin Efendi, Efdalzâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (bundan sonra *DİA*), C. XV, İstanbul 1997, s. 477.

³⁶ Maydaer, *a.g.m.*, s. 125.

Emirzâde Mustafa Efendi,³⁷ İbrahim Efendi,³⁸ Seyyid Mehmed Efendi³⁹ ve Derviş Mehmed Efendi'nin⁴⁰ kitapları tereke başında ve düzenli olarak yazılmış; Abdullah Çelebi⁴¹ ve Mustafa Çelebi'nin⁴² kitapları ise tereke içinde dağınık bir şekilde yer almıştır.

Bazı terekelerde aynı kitabın farklı yerlerde birkaç kez tekrar edildiği görülmektedir. Bu durum aynı kitabın birden fazla olduğunu düşündürmekle birlikte, terekelerdeki karmaşık yazım düzeni sebebiyle daha önceden oluşturulan kaydın göz ardı edilmesinden kaynaklanmış olabilmektedir. Sicillerdeki düzensiz kayıtlar sebebiyle kitapların tespitinde karşılaşılan bu problemler, Manastır'a ait XVIII. yüzyıl mahkeme kayıtlarında da görülmektedir. Bu döneme ait terekelerde kitapların isimleri, müellifleri ve konuları itibariyle bazı belirsizliklerden söz edilmektedir.⁴³

4. Kitaplar ve Konuları

Terekelerde müellif ve eser ismi bilinen/tespit edilen kitaplar ilim dallarına göre on yedi başlık altında toplanmıştır. Buna göre, Manastır'da ilmiye mensuplarının sahip olduğu kitaplar arasında en çok fıkıh ve gramer kitapları ile dinî-ahlâkî ve edebî içerikli metinler yer almıştır. Dinî ilimlere ait kitapların çoğunlukla klasik İslâmî ilimlerin ilk başvuru kaynakları arasında sayılan ve medreselerde ana kitap ya da yardımcı kitap olarak kullanılan eserler⁴⁴ olduğu görülmüştür. Eser telif eden âlimler arasında Teftâzânî, İbnü'l-Hâcib, Ebü'l-Berekât Nesefî, Süyûtî ve İbn Melek sicillerde en çok görülen müellifler olmuştur.⁴⁵

³⁷ MŞS., 8, s. 92.

³⁸ MŞS., 19, s. 36.

³⁹ MŞS., 21, s. 39.

⁴⁰ MŞS., 28, s. 13-14.

⁴¹ MŞS., 13, s. 16-17.

⁴² MŞS., 29, s. 11.

⁴³ Karadeniz, *a.g.m.*, s. 215, 217.

⁴⁴ Mehmet İnbaşı ve Tahsin Hazırbulan, "Fatih Sultan Mehmed'in Sahn-ı Semân Medreselerine Vakfettiği Kitaplar", *Osmanlı İstanbulu*, VI, (ed.) Feridun Emecen vd., *İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları*, İstanbul 2019, s. 81-82.

⁴⁵ Kitaplar ve müellifleri ile ilgili bilgiler için ayrıca bkz.: Ek 1: Manastır'da İlmiye Mensuplarının Sahip Olduğu Kitaplar ve Yazarları.

4.1. Kur'ân ve Kur'ân İlimleri

Terekelerdeki en yaygın kitaplar Kur'ân ve Kur'ân ile ilgili olan eserlerdir. *Furkân-ı Azîm*, *Kelâm-ı Şerîf*, *Kelâm-ı İzzet*, *Mushâf-ı Şerîf* gibi isimlerle anılan Kur'ânlar on iki farklı terekede geçmektedir. Bunun yanı sıra *cüzler*, içinde birkaç surenin yer aldığı *En'âm-ı Şerîfler* çoğunlukla okunan Kur'ân kitaplarıdır.

İslâm literatüründe bir şeyi veya bir kimseyi benzerlerinden üstün kılan özellikleri anlatmak için *fezâil* türünde eserler üretilmiştir.⁴⁶ Bunlardan birisi *fezâil-i Burhânî*⁴⁷ adıyla terekelerde yer almıştır. Bu kitap Kur'ân'ın üstünlüğünü anlatan bir eser olmalıdır. Zira bazı müfessirler Kur'ân'ın bir adının da *Burhan* olduğunu kabul etmektedir.⁴⁸ Sicillerde Kur'ân ile ilgili *Menâfi-i Kur'ân (-ı Azîm)* adıyla kaydedilen bir kitap daha bulunmaktadır. Bu kitabın Şihabüddîn Tebrizî'nin *Risâle fî Menâfi'il- Kur'ân* adıyla kütüphanelere kayıtlı eseri olması muhtemeldir.⁴⁹

4.2. Kıraat ve Tecvid

Kıraat ilmine dair kitaplar arasında öne çıkan eser belgelerde kısaca *Şâtubî*⁵⁰ olarak geçen Kasım bin Firrûh Şâtubî'nin kıraat-i seb'aya dair *eş-Şâtubîyye* adlı kasidesidir. Müellifine nispetle bu isimle şöhret bulan eser, *Kasîde-i lâmiyye* olarak da tanınmaktadır. Kaside üzerine çok sayıda şerh yazılmıştır.⁵¹ Bunlardan birisi *Şerh-i Şâtubî*⁵² ismiyle sicillerde yer almıştır.

İbnü'l-Cezerî'nin tecvidle ilgili konuları ele aldığı *el-Mukaddimetü'l-Cezerîyye* adlı manzum eseri alanında önemli bir çalışmadır. Sicillerde *Cezerî*⁵³ olarak geçen bu eser her dönemde öğrenciler tarafından ezberlenmiştir.⁵⁴ Eserle ilgili bir şerh çalışması *Şerh-i Cezerî*⁵⁵ ismiyle terekelere geçmiştir. Sicillerde *Sirozî*⁵⁶ ismiyle geçen kitap, Hüseyin bin

⁴⁶ M. Yaşar Kandemir, "Fezâil", *DİA*, C. XII, İstanbul 1995, s. 529.

⁴⁷ *MŞS.*, 8, s. 92.

⁴⁸ Yusuf Şevki Yavuz, "Burhan", *DİA*, C. VI, İstanbul 1992, s. 429.

⁴⁹ <http://www.yazmalar.gov.tr/basit-arama/sayfa/2?q=Menafi%27i>, (10.09.2023).

⁵⁰ *MŞS.*, 8, s. 92.

⁵¹ Fatih Çollak, "eş-Şâtubîyye", *DİA*, C. XXXVIII, İstanbul 2010, s. 377-378.

⁵² *MŞS.*, 19, s. 36.

⁵³ *MŞS.*, 19, s. 36.

⁵⁴ Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", *DİA*, C. XX, İstanbul 1999, s. 555.

⁵⁵ *MŞS.*, 19, s. 36.

⁵⁶ *MŞS.*, 19, s. 36.

Hasen Sirozî'nin *Mukaddime* ile ilgili *Tecvîdü's-sahîh fi'l-lisâni'l-fasîh*⁵⁷ adlı eseri olmalıdır.

4.3. Tefsir

Tefsir alanındaki en önemli eser *Tefsir-i Kâdî*⁵⁸ ismiyle anılan Kadı Beyzâvî'nin *Envârü't-tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl* adlı kitabıdır. Bu eser büyük bir itibar görmüş, sadeliği ile medreselerde meşhur olup okutulmuştur.⁵⁹ Süyûtî'nin *el-İtkân fi'ulûmi'l-Kur'an* adlı eseri *el-İtkân*⁶⁰ ismiyle anılmış, tefsir ilminde en çok başvurulan kaynaklar arasında yer almıştır.⁶¹ Sicillerde *Tefsir-i Teysîr* olarak geçen kitap, Necmeddin Neseî'nin *et-Teysîr fi'ilmî't-tefsîr*⁶² ya da Kâfiyeci'nin *et-Teysîr fi kavâ'id-i'ilmî't-tefsîr* adlı tefsir usulüne dair eseridir.⁶³

Kevaşî'nin *Telhîsu Tebsirati'l-mütezakkir ve tezkireti'l-mütebassır*⁶⁴ adlı eseri belgelerde *Tefsîr-i Telhis*⁶⁵ olarak adlandırılmıştır. Şehâbeddin Sivasî'nin önceki tefsirlerden derleyerek hazırladığı *Uyûnü't-tefâsîr li'l-fuzalâ'i's-semâsîr* adlı kitabı *'Uyûnü't-tefâsîr*⁶⁶ olarak tanınmıştır. *Tefsîru's-Şeyh* olarak da bilinen eser⁶⁷ sicillere bu isimle de kaydedilmiştir.⁶⁸

⁵⁷ Ahmet Gökdemir, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Kıraat Âlimleri (Eğitim-Öğretim, Meslek ve Telifleri Bağlamında)", *Osmanlı Dönemi İlmî Çalışmaları*, II, (ed.) Hasan Yerkazan, Sonçağ Akademi Yayınları, Ankara 2021, s. 113.

⁵⁸ *MŞS.*, 19, s. 36.

⁵⁹ İsmail Cerrahoğlu, "Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl", *DİA*, C. XI, İstanbul 1995, s. 261. Mefail Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", *UÜİFD*, Cilt 17, Sayı 1, 2008, s. 35.

⁶⁰ *MŞS.*, 19, s. 36.

⁶¹ M. Suat Mertoğlu, "Süyûtî-Kur'an İlimleri", *DİA*, C. XXXVIII, İstanbul 2010, s. 198.

⁶² Ayşe Hümeýra Aslantürk, "Neseî, Necmeddin", *DİA*, C. XXXII, İstanbul 2006, s. 572.

⁶³ Hasan Gökbulut, "Kâfiyeci", *DİA*, C. XXIV, İstanbul 2001, s. 154.

⁶⁴ M. Mahfuz Ata, "Kevâşî", *DİA*, C. XXV, Ankara 2022, s. 340-341.

⁶⁵ *MŞS.*, 19, s. 36.

⁶⁶ *MŞS.*, 19, s. 36.

⁶⁷ Muhammed Abay, "Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsir ile İlgili Eserler Bibliyografyası Tefsirler, Haşiyeler, Sûre Tefsirleri, Tercümeleler", *Dîvân İlmî Araştırmalar Dergisi*, Cilt 4, Sayı 6, 1999, s. 255.

⁶⁸ *MŞS.*, 19, s. 36.

4.4. Hadis

Hadis ilmiyle ilgili kitaplar arasında en meşhur olanı Ferrâ el-Begavî'nin *Mesâbîhu's-sünne* adlı eseridir.⁶⁹ Bu eser şer'iyye sicillerinde *Metn-i Mesâbîh* veya *Kitâb-ı Mesâbîh* olarak geçmektedir.⁷⁰ Radiyyüddin Saganî'nin, *Meşâriku'l-envâri'n-nebeviyye min ('alâ) sıhâhi'l-ahbâri'l-Mustafâviyye* adlı eseri hadis alanının önemli kitaplarından. Terekelerde *Metn-i Meşârik*⁷¹ ismiyle kaydedilen kitapta müellif derlediği bazı sahih hadisleri nahiv konularına göre düzenlemiştir. İbn Melek bu esere *Mebâriku'l-ezhâr fi şerhi Meşâriku'l-envâr*⁷² adıyla bir şerh yazmıştır. İbn Melek'in şerhi *Şerh-i Meşârik li-İbn Melek*⁷³ adıyla kaydedilmiş, medreselerde *İbn Melek* diye okutulmuştur.⁷⁴

Süyûtî'nin kısa hadisleri alfabetik sırayla derlediği *Câmîu's-sâgîr*⁷⁵ ve hadis usulü ile ilgili *Lübbü'l-Lübâb fi tahrîri'l-Ensâb*⁷⁶ adlı eserleri; Ali el-Karî'nin, *Ehâdisü'n-Nebeviye*⁷⁷ ve İbnü'l-Cezerî'nin, kısaca *Hısnü'l-hasîn*⁷⁸ olarak bilinen *el-Hısnü'l-hasîn min kelâmi seyyidi'l-mürselîn* adlı kitapları hadis alanında tercih edilen kitaplardandır.⁷⁹

Terekelerde *İlm-i Hadis*⁸⁰ ismiyle kayıtlı bir kitap daha bulunmaktadır. Bu kitabın Kemalpaşazâde'nin *Risâle fi ilmi'l-hadis*⁸¹ isimli eseri olma ihtimali vardır. Bunun dışında *Ehâdis-i Erbaîn* ya da *Ehâdis-i Şerîf* adı verilen çeşitli konulara ait kırk hadis kitapları da sicillerde yer almaktadır.

⁶⁹ İbrahim Hatiboğlu, "Mesâbîhu's-Sünne", *DİA*, C. XXIX, Ankara 2004, s. 258.

⁷⁰ *MŞS.*, 8, s. 92. *MŞS.*, 19, s. 36.

⁷¹ *MŞS.*, 19, s. 36.

⁷² İbrahim Hatiboğlu, "Meşâriku'l-Envâri'n-Nebeviyye", *DİA*, C. XXIX, Ankara 2004, s. 361-362.

⁷³ *MŞS.*, 19, s. 36.

⁷⁴ Hızlı, *a.g.m.*, s. 36.

⁷⁵ Mustafa Celil Altıntaş, "Süyûtî'nin el-Câmi'u's-Sağîr'inin Osmanlı Hadis Eğitimindeki Yeri", *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler XVII. Yüzyıl*, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 341-344.

⁷⁶ Halil Özkan, "Süyûtî", *DİA*, C. XXXVIII, İstanbul 2010, s. 194.

⁷⁷ <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/ehadisun-nebeviye/2251>, (10.09.2023).

⁷⁸ *MŞS.*, 19, s. 36.

⁷⁹ Altıkulaç, *a.g.m.*, s. 556.

⁸⁰ *MŞS.*, 8, s. 92.

⁸¹ Sezai Engin, "Şerh, Haşiye, Ta'lika Literatürü Özelinde Osmanlı Dönemi Hadis Usulü Eserlerinin Kaynakları", *Osmanlı'da İlm-i Hadis*, (ed.) Zekeriya Güler vd., İsar Yayınları, İstanbul 2020, s. 565.

4.5. Fıkıh

Fıkıh ilmiyle ilgili kitaplar Manastır'da en çok okunan-okutulan kitaplar gurubunu oluşturmaktadır. Fıkıh kitaplarının büyük çoğunluğu Hanefî mezhebinin esaslarına göre yazılmış eserlerdir. Bunlar arasında *mütûn-ı erba'â* olarak adlandırılan fûrû'a dair dört temel eser ve bunlar için yazılan şerh ve hâşiyelerin önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Hanefî fıkının usûl kısmı ile fıkıh ilminin önemli alanlarından fetva ve ferâiz konularıyla ilgili kitaplar terekelerde yaygın şekilde bulunmaktadır.

Hanefî fakihî Mevsilî'nin mütûn-ı erba'âdan olan *el-Muhtâr li'l-fetvâ* adlı eseri, Hanefî fıkının derlenmesi yönündeki istek üzerine kaleme alınmıştır. Bu kitabı Mevsilî *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr* ismiyle kendisi şerh etmiştir.⁸² Bu eserler sicillerde *Muhtâr* ve *İhtiyâr şerh-i Muhtâr* adlarıyla kaydedilmiştir.⁸³

Burhânüşşerîa Mahmûd bin Sadrüşşerîa el-Evvel'in *Vikâyetü'r-rivâye* adlı eseri sicillerde *kitab-ı Vikâye* ismiyle yer almıştır.⁸⁴ Bu kitap Merginânî'nin *el-Hidâye* adlı eserindeki meselelerden derleme yapılmak suretiyle hazırlanmış⁸⁵ ve temel fıkıh metinlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Burhânüşşerîa'nın torunu Sadrüşşerîa es-Sânî *Şerhu'l-Vikâye* adını verdiği bir şerh yazmıştır.⁸⁶ *Vikâyetü'r-Rivâye* üzerine yapılmış en meşhur şerh bu olup müellifin lakabıyla özdeşleşerek *Sadrü's-Şerî'a*⁸⁷ olarak anılmıştır.⁸⁸ Osmanlı Devleti'nde asırlarca müftü, müderris ve kadıların müracaat ettiği muteber metinlerden biri olan *Şerhu'l-Vikâye*, Osmanlı hukuk düşüncesinin şekillenmesinde önemli etkiye sahip olmuştur.⁸⁹ Osmanlı Şeyhülislamı Kemalpaşazâde, *Vikâyetü'r-rivâye*'deki yanlışları düzeltmek

⁸² Davut Yaylalı, "Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd", *DİA*, C. XXIX, Ankara 2004, s. 487.

⁸³ *MŞS.*, 8, s. 92. *MŞS.*, 29, s. 11.

⁸⁴ *MŞS.*, 8, s. 92.

⁸⁵ Murteza Bedir, "Vikâyetü'r-Rivâye", *DİA*, C. XXXXIII, İstanbul 2013, s. 107.

⁸⁶ Ömer Aydın, "Türk Kelâm Bilgini Sadru's-Şerîa es-Sânî (ö.747/1346)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 3, Erzurum 1995, s. 194.

⁸⁷ *MŞS.*, 19, s. 36. *MŞS.*, 29, s. 11.

⁸⁸ Şükrü Özen, "Sadrüşşerîa", *DİA*, C. XXXV, İstanbul 2008, s. 429.

⁸⁹ Şevket Topal ve Seyit Badır, "Hanefî Fıkıh Yazıcılığında Hâşiyeye Geleneği: Ahîzâde'nin Zahîratü'l-Ukbâ Adlı Eseri Örneği", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 21, 2022, s. 133.

OSMANLI RUMELİSİ'NDE İLMİYE MENSUPLARININ OKUDUĞU VE OKUTTUĞU
KİTAPLAR: 17. YÜZYIL MANASTIR ŞEHİRİ ÖRNEĞİ

amacıyla önce *İslâhu'l-Vikâye* adlı eseri kaleme almış, ardından bunu *el-İzâh (İzâhu'l-Islâh)*⁹⁰ adıyla şerh etmiştir.⁹¹

Dört temel kitap içinde yer alan diğer bir kitap Muzafferüddîn İbnü's-sââtî'nin kısaca *Mecma'ü'l-bahreyn*⁹² olarak tanınan *Mecma'ü-l bahreyn ve mülteka'n-neyyireyn* adlı eseridir. Bu kitap Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ı ile Ebû Hafs Neseî'nin *el-Manzûmetü'n-Neseîyye* adlı kitabının bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur.⁹³

Fıkıh alanıyla ilgili mütûn-ı erbaadan sayılan başka bir kitap belgelerde *Kenz* adıyla geçen Ebû'l-Berekât Neseî'nin *Kenzü'd-Dekâik* adlı eseridir. Hanefî mezhebinde muteber olarak kabul edilen bu eser, Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur.⁹⁴

Sicillerde *Kitab-ı Muhtasar*, *Kudûri*, *Köhne Kudûri* gibi isimlerle anılan eser, Kudûrî'nin *el-Muhtasar* adlı kitabıdır. Hanefî mezhebinin temel metinlerden biri olan *el-Muhtasar* düzenli sistematiği, zengin muhtevası ve sade üslûbuyla hem ders kitabı hem de temel başvuru kaynağı olarak ün kazanmıştır.⁹⁵ *el-Muhtasar*, *Kenzü'd-Dekâik* ve *Vikâyetü'r-rivâye* ile birlikte *mütûn-ı selase* içinde gösterilmiştir.⁹⁶ Halk nezdinde de çok itibar gören bu eser bir el kitabı mahiyetinde olup,⁹⁷ hukukçular arasında *el-Kitâb* denildiği zaman Kudûrî'nin *Muhtasar*'ı anlaşılmuştur.⁹⁸ Çok sayıda şerh ve özet mahiyetinde yazması bulunan eser sicillerde *Şerh-i Kuduri* ve *Muhtasar Hülâsa* isimleriyle geçmiştir.

Hanefî fakihlerinden Burhaneddin Merginanî, *Bidâyetü'l-mübtedî* adını verdiği fıkıh kitabını *el-Hidâye* adıyla kendisi şerh etmiştir. Hanefî mezhebinin tanınmış ve güvenilen metinlerinden biri olarak medreselerde okutulan bu eser sicillerde, *Bidaye/Bidaye Şerhi* gibi isimlerle anılmış olup, *el-Hidâye*'nin belli kısımlarını içeren bazı tanımlamalar *Hidaye'nin evvel*

⁹⁰ MŞS., 8, s. 92.

⁹¹ İlyas Çelebi, "Kemalpaşazade-Eserleri", *DİA*, C. XXV, Ankara 2022, s. 247.

⁹² MŞS., 8, s. 92. MŞS., 19, s. 36.

⁹³ Ahmet Özel, "İbnü's-sââtî, Muzafferüddîn", *DİA*, C. XXI, İstanbul 2000, s. 190.

⁹⁴ Ahmet Yaman, "Kenzü'd-Dekâik", *DİA*, C. XXV, Ankara 2022, s. 261.

⁹⁵ Ferhat Koca, "el-Muhtasar", *DİA*, C. XXXI, Ankara 2020, s. 64-65.

⁹⁶ Recep Cici, "Osmanlı Klasik Dönemi Fıkıh Kitapları", *TALİD*, Cilt 3, Sayı 5, 2005, s. 219.

⁹⁷ Zehra Öztürk, "Osmanlı Döneminde Kıraat Meclislerinde Okunan Halk Kitapları", *TALİD*, Cilt 5, Sayı 9, 2007, s. 423-424.

⁹⁸ Recep Cici, "Osmanlı Hukuk Düşüncesini Etkileyen Başlıca Kaynaklar", *UÜİFD*, Cilt 8, Sayı 8, 1999, s. 231.

*cildi, büyu'a varınca/ Hidayeden dört-beş cüz şeklinde kaydedilmiştir.*⁹⁹ *el-Hidâye*, mütûn-ı erbaa ve mütûn-ı selase içinde sayılan kitaplarla birlikte mütûn-ı sitte adı verilen altı temel metin arasında yer almıştır.¹⁰⁰

Molla Hüsrev'in daha önceki Hanefî fıkıh kitaplarını esas alarak hazırladığı *Gurerü'l-ahkâm* adlı eseri, uzun yıllar resmi olmayan hukuk metni olarak kadılar tarafından kullanılmıştır. Kısaca *Gurer* ismiyle meşhur olan kitabı müellifi daha sonra şerh etmiş ve bu esere *Dürerü'l-hükkâm fi şerhi Gureri'l-ahkâm* adını vermiştir.¹⁰¹ *Dürerü'l-hükkâm* eğitim alanında asırlarca medreselerde ders kitabı olarak okutulduğu gibi yargılama faaliyetlerinin de vazgeçilmez kaynaklarından biri olmuştur.¹⁰² Bu kitap belgelerde *Dürerü'ş-Şerif/Dürer ve Gurer* şeklinde yer almıştır.

Osmanlı coğrafyasında uygulamaya esas kabul edilecek hükümlerin sınırlarının kesin bir şekilde tespiti için İbrahim Halebî'nin kaleme aldığı *Mülteka'l-ebhur* önemli bir fıkıh metnidir. Osmanlılarda en yaygın fıkıh kitabı olma özelliğini gösteren *Mülteka*, XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı hukukunun temel kaynağı haline gelmiştir.¹⁰³ *Mülteka*'nın belirli kısımları üzerine şerhler de yazılmıştır. Bunlardan biri *Şerh-i Mülteka ilâ Hicr*¹⁰⁴ adıyla sicillere kaydedilmiştir.

Hindistan âlimlerinden Âlim bin Alâ'nın *Tatarhâniyye*¹⁰⁵ olarak bilinen *el-Fetâva't-Tatarhâniyye* adlı fıkıh kitabı, muteber sayılan eserlerdendir.¹⁰⁶ Usrûşenî'nin çocuklarla ilgili fikhî hükümleri topladığı *Cami'ü's-Sığâr*;¹⁰⁷ Gıyaseddin Ebu Muhammed Ganim bin Muhammed Bağdadî'nin *Mu'inü'l-Hükkâm*¹⁰⁸ adlı eserleri terekelerde yer alan fıkıh kitaplarındandır.

⁹⁹ Ferhat Koca, "Merginânî, Burhâneddin", *DİA*, C. XXIX, Ankara 2004, s. 182. Cengiz Kallek, "el-Hidâye", *DİA*, C. XVII, İstanbul 1998, s. 471-472.

¹⁰⁰ Cici, "Osmanlı Klasik Dönemi Fıkıh Kitapları", s. 219.

¹⁰¹ Ahmet Akgündüz, "Dürerü'l-Hükkâm", *DİA*, C. X, İstanbul 1994, s. 27-28.

¹⁰² Orhan Ençakar, "Molla Hüsrev'in Dürerü'l-Hükkâm'ı Etrafında Oluşan Literatür", *TALİD*, Cilt 12, Sayı 23, 2014, s. 223.

¹⁰³ Şükrü Selim Has, "Mülteka'l-Ebhur", *DİA*, C. XXXI, Ankara 2020, s. 548-549.

¹⁰⁴ *MŞS.*, 19, s. 36.

¹⁰⁵ *MŞS.*, 19, s. 36.

¹⁰⁶ Ferhat Koca, "el-Fetâva't-Tatarhâniyye" *DİA*, C. XII, İstanbul 1995, s. 446-447.

¹⁰⁷ Halit Ünal, "Mâverâünnahir Fakihlerinden el-Usrûşenî", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı III, Kayseri 1986, s. 247.

¹⁰⁸ <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/risale-muinul-hukkam-f%C3%AE-hakkil-kaza/149057>, (23.08.2023).

OSMANLI RUMELİSİ'NDE İLMİYE MENSUPLARININ OKUDUĞU VE OKUTTUĞU
KİTAPLAR: 17. YÜZYIL MANASTIR ŞEHİRİ ÖRNEĞİ

Hanefî fıkının usul kısmına dair yazılan eserler arasında Ebü'l-Berekât Neseî'nin fık usulü konularını özetlediği ve asırlarca medreselerde ders kitabı olarak okutulan *Menârü'l-Envâr* adlı eseri öne çıkmaktadır. Sicillerde *Metn-i Menar/Menar-ı Usul-i Fık/Hafizü'd-din Neseî* gibi farklı isimlerle geçen kitap üzerine çok sayıda şerh ve hâşiye yazılmıştır. Yazılan şerhler arasında en yaygın olanı *Şerh-i Menar/Menar İbn-i Melek* adıyla bilinen İbn-i Melek'in *Şerhu Menâri'l-envâr fi usûli'l-fık* adlı eseridir.¹⁰⁹

Sadrüşşerîa es-Sânî'nin *Tenkihu'l-usûl* adlı fık usulüne ait metnine ve buna yazdığı *et-Tavzih fi halli gavâmizi't-Tenkîh* adlı şerhe¹¹⁰ Teftâzânî tarafından yazılan hâşiye, *Telvîh*¹¹¹ ismiyle bilinmektedir. Medreselerde okutulan temel kitaplardan biri haline gelen ve müderrislik sınavlarının mülakat aşamasında da kullanılan *Telvîh* üzerine çok sayıda hâşiye kaleme alınmıştır.¹¹² Hâşiyelerden biri İbn Melek'e ait olup, *Hâşiye-i Telvîh li-İbn Melek* adıyla sicillere işlenmiştir. Medreselerde temel ders kitabı olarak okutulan en meşhur fık usulü kitaplarından bir diğeri de İbnü'l-Hacib'in *Muhtasarü'l-Münteha*¹¹³ adlı eseri olup kısaca *Muhtasar* adıyla bilinmektedir.

Alaeddin Semerkandî'nin *Mizân-ı Usûl*¹¹⁴ adıyla kaydedilen *Mizânü'l-usûl fi netâ'ici'l-'ukul* adlı eseri klasik Hanefî usul geleneğinden farklı bir içerik ve yöntemle kaleme alınmış olup, Semerkant Hanefî-Mâtürîdî kolunun fık ve kelamla ilgili yaklaşımlarını yansıtan en önemli metni olarak gösterilmiştir.¹¹⁵

Fık ilminin fûru alanında Muhammed bin Yûsuf Semerkandî'nin *el-Fikhü'n-nâfi'* (*en-Nâfi'*) adlı kitabının bir şerhi olan *Şerh-i Nâfi'*¹¹⁶ öne çıkmaktadır. Bu kitabın Ebü'l-Berekât Neseî'nin şerhettiği *el-Müstasfâ* adlı eser olması muhtemeldir.¹¹⁷

¹⁰⁹ Ferhat Koca, "Menârü'l-Envâr", *DİA*, C. XXIX, Ankara 2004, s. 118. Mustafa Bakır, "İbn Melek", *DİA*, C. XX, İstanbul 1999, s. 175.

¹¹⁰ Aydın, *a.g.e.*, s. 192-193.

¹¹¹ *MŞS.*, 19, s. 36.

¹¹² Şükrü Özen, "Teftâzânî", *DİA*, C. XXXX, Ankara 2011, s. 305. Cici, "Osmanlı Hukuk Düşüncesini Etkileyen Başlıca Kaynaklar", s. 224.

¹¹³ Ferhat Koca, "el-Muhtasar", *DİA*, C. XXXI, Ankara 2020, s. 67-68.

¹¹⁴ *MŞS.*, 19, s. 36.

¹¹⁵ Hacı Mehmet Günay, "Semerkandî, Alâeddin", *DİA*, C. XXXVI, İstanbul 2009, s. 471.

¹¹⁶ *MŞS.*, 8, s. 92.

¹¹⁷ Murteza Bedir, "Neseî, Ebü'l-Berekât", *DİA*, C. XXXII, İstanbul 2006, s. 567.

İslam miras hukukuyla ilgili ferâiz konularının ele alındığı en önemli kitap, *Metn-i Ferâiz* adıyla terekelere kaydedilen *el-Ferâizü's-Sirâciyye* adlı eserdir. Secavendî'ye ait bu kitap, İslam miras hukuku alanında en çok tanınan ve ferâiz ilminde en çok başvurulan kaynaklardan birisidir. Bu sebeple üzerinde çok sayıda şerh ve hâşiye yapılmıştır.¹¹⁸ *Şerh-i Ferâiz* şeklinde terekelerde geçen şerhin kime ait olduğu bilinmemekle birlikte Osmanlı medreselerinde Seyyid Şerif Cürcanî'nin *Şerhu'l-Ferâizi's-Sirâciyye* adlı çalışması yaygın bir şekilde okutulmuştur.¹¹⁹ Eserle ilgili şerhlerden bir diğeri *Şerh-i Ferâiz Şehâbeddîn* adıyla geçen, Şehâbeddîn Sivâsî'ye ait *Şerh'ale'l-Ferâizi's-Sirâciyye* adlı kitaptır.¹²⁰ Kelâbâzî/Kelâbâdî'nin *Dav'ü's-Sirâc*¹²¹ adlı çalışması, *el-Ferâizü's-Sirâciyye*'nin mezhepler arası karşılaştırmalı ve delilli bir şerhi olup, çok beğenilmiş ve medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur.¹²²

el-Ferâizü's-Sirâciyye'nin manzum hale getirilmiş birçok yazması bulunmaktadır. *Manzum ferâiz* adıyla sicillere kaydedilen kitabın Abdurrahman-ı Câmî'nin *Manzûme-i Ferâiz-i Sirâciyye*¹²³ adlı eseri olması muhtemeldir.

Fıkıh alanının önemli konularından olan fetvalarla ilgili kitaplar arasında Osmanlı döneminde kadı ve müftülerin sıklıkla müracaat ettiği kaza, muhakeme ve muamelat ile ilgili konuları ihtiva eden Bedreddin Simavî'nin *Câmi'ü-l Füsuleyn*'i önemli bir eserdir.¹²⁴ Fetva ile ilgili dikkat çeken bir diğeri kitap, Hanefî fakihî Kadihan'ın *Fetâvâ Kadihan* adlı kitabıdır. *el-Fetâva'l-Hâniyye* yada kısaca *el-Hâniyye* olarak kaynaklarda geçen eser, en muteber ve yaygın fetva kitaplarından biridir.¹²⁵ Osmanlı ilim adamları nezdinde büyük bir itibar gören bu kitap, Ahizâde tarafından ihtisar edilerek Sultan II. Bâyezid'e ithaf edilmiştir.¹²⁶ Uzun yıllar Üsküp'te müftülük yapan ve Yekçeşm (Kör Müftü) lakabıyla tanınan Pir Mehmed Üskübî'nin fetvalarından oluşan *Mu'inü'l-Müftî fi'l-cevâb ale'l-müsteftî (Fetâvâ-yı*

¹¹⁸ Ahmet Özel, "Secâvendî, Muhammed b. Muhammed", *DİA*, C. XXXVI, İstanbul 2009, s. 267. Ferhat Koca, "el-Ferâizü's-Sirâciyye", *DİA*, C. XII, İstanbul 1995, s. 367.

¹¹⁹ Koca, "el-Ferâizü's-Sirâciyye", s. 367. Maydaer, *a.g.m.*, s. 128.

¹²⁰ Murat Sülün, "Şehâbeddîn Sivâsî", *DİA*, C. XXXVIII, İstanbul 2010, s. 419.

¹²¹ *MŞS.*, 8, s. 92.

¹²² Bilal Saklan, "Kelâbâzî, Mahmûd b. Ebû Bekir", *DİA*, C. XXV, Ankara 2022, s. 192.

¹²³ Koca, "el-Ferâizü's-Sirâciyye", s. 368.

¹²⁴ Şükrü Özen, "Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü", *TALİD*, Cilt 3, Sayı 5, 2005, s. 344.

¹²⁵ Ahmet Özel, "Kadihan", *DİA*, C. XXIV, İstanbul 2001, s. 122.

¹²⁶ Cici, "Osmanlı Klasik Dönemi Fıkıh Kitapları", s. 226.

OSMANLI RUMELİSİ'NDE İLMİYE MENSUPLARININ OKUDUĞU VE OKUTTUĞU
KİTAPLAR: 17. YÜZYIL MANASTIR ŞEHİRİ ÖRNEĞİ

Üskübî)¹²⁷ adlı eser, sicillerde kısaca *Mu'inü'l-Müfti* veya *Metni'l-Müfti*¹²⁸ olarak geçmektedir. Ayrıca çeşitli konulara ait fetvaların bir araya getirildiği *Câmi'u-l Fetâvâ* ile *Kavâ'id-i fetâvâ*, *fetâvâ* gibi isimlerle anılan fetva kitapları da terekelerde bulunmaktadır.

Fıkıh alanına giren ve Hz. Peygamberin sünnetiyle ilgili konuları içeren kitaplar arasında Şii ilim adamlarından Muhammed Bakır Meclisî'nin sünnet olan hususları anlattığı *Zâdü'l-me'âd* adlı eseri terekelerde yer almıştır.¹²⁹

İslam hukukundaki Eşbâh ve Nezâir'e dair eserler kısaca *Eşbâh*¹³⁰ şeklinde söylenmiştir. Eşbah ve Nezair alanında eser veren müellifler arasında daha çok İbn Nüceym'in kitabı meşhur olmuş, üzerine çok sayıda çalışma yapılmıştır.¹³¹ Terekelerde bu kitapla ilgili yapılan bir şerh çalışması *Şerh-i Manzume-i İbn-i Nüceym* adıyla kaydedilmiştir.

İslam'ın iman-ibadet ahkâmıyla ilgili Sa'düddîn Kaşgârî'nin namaza dair konuları ele aldığı *Münyetü'l-musallî ve gunyetü'l-mübtedî*¹³² adlı eseri belgelerde *el-Musallî Münyete Terceme* adıyla geçmektedir.¹³³ İslam dininde imandan çıkmaya sebep olan sözler anlamına gelen elfâz-ı küfre dair kitaplar terekelerde *elfâz-ı küfre müteallik* şeklinde yer almaktadır.

4.6. Kelam

Kelam ilminde Fahreddin Razi'nin kısaca *el-Muhassal*¹³⁴ ismiyle bilinen eseri öne çıkmaktadır. Müellifinin tanınır bir âlim olması ve felsefî konuların kelâma girmesi gibi sebeplerle bu kitap üzerinde çok sayıda çalışma yapılmıştır.¹³⁵ Eser üzerine yazılan şerhlerden biri *Muhassal şerh-i Mufasssal* ismiyle sicillere kaydedilen Ali bin Ömer Kâtibî'nin *el-Mufasssal fî şerhi'l-Muhassal* adlı eseridir.¹³⁶

¹²⁷ Özen, "Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü", s. 307.

¹²⁸ MŞS., 19, s. 36.

¹²⁹ Mustafa Öz, "Meclisî, Muhammed Bâkır", *DİA*, C. XXVIII, Ankara 2003, s. 254.

¹³⁰ MŞS., 19, s. 36.

¹³¹ Mustafa Baktır, "el-Eşbâh ve'n-Nezâir", *DİA*, C. XI, İstanbul 1995, s. 458-459.

¹³² Cici, "Osmanlı Hukuk Düşüncesini Etkileyen Başlıca Kaynaklar", s. 237.

¹³³ MŞS., 19, s. 36.

¹³⁴ MŞS., 19, s. 36.

¹³⁵ İlyas Çelebi, "el-Muhassal", *DİA*, C. XXXI, Ankara 2020, s. 17.

¹³⁶ Yusuf Şevki Yavuz, "Kâtibî, Ali b. Ömer", *DİA*, C. XXV, Ankara 2022, s. 41.

Kelamla ilgili önemli bir diğer eser Teftâzânî'nin *el-Makasid* adlı kitabıdır. Bu kitap müellifi tarafından yazılan *Şerhu'l-Makasid*¹³⁷ adlı şerhle birlikte tamamlanmıştır.¹³⁸ *Şerhu'l-Makasid* kelâm ilminin önemli kaynaklarından olmuş ve özellikle Osmanlı medreselerinde en çok itibar edilen kitaplar arasında yer almıştır.¹³⁹ Cüveynî'nin tam adı *eş-Şâmil fi uşûli'd-dîn* olan kelama dair eseri *eş-Şâmil* adıyla da bilinmekte olup terekelerde de *Şâmil* adıyla geçmiştir.¹⁴⁰

4.7. Akaid

Akaid ilminde Necmeddin Neseffî'nin *Akaidü'n-Neseffî* adlı risalesine Teftâzânî'nin *Şerhu'l-Akaid*¹⁴¹ ismiyle yazdığı şerh en önemli çalışmadır. Bu kitap, akaid sahasının temel kitabı olma özelliğini taşımış ve Osmanlı medreseleri de dâhil olmak üzere yüzyıllar boyu okunmuştur.¹⁴² *Şerh-i Hayâlî Çelebi ve Kara Kemâl* adıyla sicillerde geçen eser, Hayâlî'nin *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Aka'idi'n-Neseffîye* adlı eseridir. *Şerh'ul-Akaid* üzerine yazılmış bir hâşiye olan bu kitap, İslam âlimlerince takdir edilmiş ve çoğu zaman bir sınav metni olarak kullanılmıştır. Eser üzerine Kara Kemal olarak bilinen Kemaleddin İsmâil Karamânî tarafından *Hâşiyetü a'lâ hâşiyeti'l-Hayâlî şerhi'l-akaid* ismiyle bir hâşiye yazılmıştır.¹⁴³

Bihîştî Ramazan Efendi'nin *Hâşiyetü'l-Hâşiye 'alâ Şerhi 'Aka'idi'n-Neseffîye li'l-Hayâlî* adlı eseri terekelerde kısaca *Hâşiye-i Ramazan*¹⁴⁴ adıyla kaydedilmiştir. Bu kitap, *Şerhu'l-Akaid*'e Hayâlî'nin yazdığı hâşiyenin hâşiyesidir. *Şerh'ul-Akaid* üzerine yazılan önemli çalışmalar arasında gösterilen eser, devrinde çok beğenilen kitaplar arasında yer almıştır.¹⁴⁵

Ebü'l-Berekât Neseffî, medrese öğrencileri için kaleme aldığı ve ehl-i sünnet akaidini özetlediği *el-'Umde* adlı çalışmasına yine kendisi *el-İ'timâd*

¹³⁷ MŞS., 21, s. 39.

¹³⁸ Özen, "Teftâzânî", s. 304.

¹³⁹ Mustafa Sinanoğlu, "el-Makasid", *DİA*, C. XXVII, Ankara 2003, s. 420.

¹⁴⁰ Bekir Topaloğlu, "eş-Şâmil", *DİA*, C. XXXVIII, İstanbul 2010, s. 331.

¹⁴¹ MŞS., 8, s. 92. MŞS., 19, s. 36.

¹⁴² Yusuf Şevki Yavuz, "Akaidü'n-Neseffî", *DİA*, C. II, İstanbul 1989, s. 217-218. Özen, "Teftâzânî", s. 304.

¹⁴³ <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/hasiyetu-ala-hasiyetil-hayali-serhil-akaid/159313>, (15.09.2023). Adil Bebek, "Hayâlî", *DİA*, C. XVII, İstanbul 1998, s. 4.

¹⁴⁴ MŞS., 8, s. 92.

¹⁴⁵ Mustafa İsmet Uzun, "Bihîştî Ramazan Efendi", *DİA*, C. VI, İstanbul 1992, s. 146.

fi'l-i'tikad adıyla bir şerh yazmıştır.¹⁴⁶ Bu şerh sicillerde kısaca *kitâb-ı İ'timâd*¹⁴⁷ ismiyle geçmiştir.

4.8. Tasavvuf

Tasavvuf sahasında İmam-ı Gazzâlî ve Muhyiddîn ibn-i Arabî'ye ait eserler başı çekmektedir. Terekelerde İmam-ı Gazzâlî'ye ait kitaplar arasında daha çok felsefi içeriğe sahip olan *Mişkâtü'l-Envâr*¹⁴⁸ ile tasavvuf ve ahlâk başta olmak üzere, fıkıh ve kelim gibi ilimlere amaçları bakımından yeni yaklaşımlar getiren en önemli eseri *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*¹⁴⁹ yer almaktadır.

Muhyiddîn ibn-i Arabî'nin bütün fikirlerinin özeti sayılan *Fusûsü'l-hikem*¹⁵⁰ adlı eserine yapılan bir şerh, *şerh-i Füsûs*¹⁵¹ ismiyle terekelerde geçmektedir. İbn-i Arabî'ye ait bir diğer eser ise Emirzâde Mustafa Efendi'nin terekesinde yer alan *Lübbü'l-Lüb* adlı tasavvuf kitabıdır.¹⁵²

Sultan I. Selim, Mısır seferinden sonra Şeyh Mekki'den İbn-i Arabî eleştirilerine cevap olarak bir eser telif etmesini istemiştir. Bunun üzerine Şeyh Mekki, 1518 yılında *el-Cânîbü'l-Garbî fi halli müşkilât eş-Şeyh Muhyiddîn İbnü'l-Arabî* adıyla bir eser kaleme almıştır.¹⁵³ Bu eser sicillerde *el-Cânîbü'l-Garbî*¹⁵⁴ olarak yazılmıştır.

Abdülkerim bin Hevâzin Kuşeyrî'nin kısaca *Kuşeyriye*¹⁵⁵ ismiyle kaydedilen *er-Risaletü'l-Kuşeyriyye* adlı eseri, tasavvufun önemli kaynak kitapları arasında yer almaktadır.¹⁵⁶ Hacı Abdullah-ı Herevî'nin temel tasavvuf terimlerini açıkladığı *Menâzilü's-sâ'irîn*¹⁵⁷, sicillerde *Şerh-i*

¹⁴⁶ Bedir, "Nesefî, Ebü'l-Berekât", s. 568.

¹⁴⁷ MŞS., 8, s. 92.

¹⁴⁸ Bekir Karlıağa, "Gazzâlî-Eserleri", *DİA*, C. XIII, İstanbul 1996, s. 522.

¹⁴⁹ Mustafa Çağrı, "İhyâü Ulûmi'd-Dîn", *DİA*, C. XXII, İstanbul 2000, s. 10.

¹⁵⁰ Reşat Öngören, "Osmanlı Klasik Dönemi Tasavvuf Literatürü", *TALİD*, Cilt 15, Sayı 30, 2017, s. 24-25.

¹⁵¹ MŞS., 19, s. 36.

¹⁵² MŞS., 8, s. 92.

¹⁵³ Murat Şimşek, "Osmanlı'da Fıkıh-Tasavvuf İlişkisi: Kefevî'nin Keta'ibi'nde Sufiler", *Osmanlı'da İlm-i Tasavvuf*, (ed.) Ercan Alkan vd, İsar Yayınları, İstanbul 2018, s. 622.

¹⁵⁴ MŞS., 8, s. 92.

¹⁵⁵ MŞS., 19, s. 36.

¹⁵⁶ Süleyman Uludağ, "Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevâzin", *DİA*, C. XXVI, Ankara 2002, s. 474.

¹⁵⁷ Erhan Yetik, "Menâzilü's-sâ'irîn", *DİA*, C. XXIX, Ankara 2004, s. 122.

Menâzil adıyla geçmektedir. Aziz Nesefî'nin *Maksad-ı Aksâ* adlı eseri terekelerde yer almış olup bu eser Türkçeye de tercüme edilmiştir.¹⁵⁸

Bedreddin Simâvî'nin en önemli eseri olan *Vâridât*,¹⁵⁹ İznik'teki göz hapsinden kaçtıktan sonra Rumeli'de verdiği derslerden oluşan tasavvuf, kelam, felsefe ve diğer fikri konuları ihtiva etmektedir.¹⁶⁰ *Vâridât* üzerine daha sonra Muhyiddin Muhammed Yavsî tarafından *Tahkîku'l-hakâik fi şerhi keşfi esrâri'd-dekâik* adıyla Arapça bir şerh yapılmıştır.¹⁶¹ Bu eser *Keşf-i Dekâik şerhi* adıyla sicillere kaydedilmiştir.¹⁶²

Tasavvufta Allah'a yaklaşmak için günlük ve haftalık okunması gereken dualar derlenerek bir araya getirilmiş ve böylece *evrâd* ve *ahzâb* diye anılan kitaplar ortaya çıkmıştır.¹⁶³ Bu anlamda terekelerde *şerh-i Evrâd*¹⁶⁴ ismiyle geçen bir dua kitabı da yer almıştır.

4.9. Mantık

Mantık ilmini konu edinen kitaplar arasında Teftâzânî'nin medreselerde ders kitabı olarak okutulan ve üzerine çok sayıda şerh yazılan *Tezhîbü'l-Mantık ve'l-Kelâm*¹⁶⁵ adlı eseri öne çıkmaktadır. Bu eser sicillerde *Mantık/Sa'deddîn Mantika müteallik* isimleriyle geçmektedir. Ali bin Ömer Katîbî'nin *er-Risâletü'ş-şemsiyye fi'l-kavâ'idi'l-mantıkıyye* adlı eserine, Kutbüddin Râzî'nin *Tahrîrü'l-kavâ'idi'l-mantıkıyye fi şerhi'r-Risâleti'ş-şemsiyye* ismiyle yazdığı şerh,¹⁶⁶ sicillerde *Şerh-i Şems Kutbüddîn*¹⁶⁷ kısaltmasıyla kaydedilmiştir. Terekelerde *Sirâcüddîn/Metn-i Sirâcüddîn* şeklinde geçen kitap ise Siraceddîn Urmevî'nin *Metâli'u'l-envâr* adlı eseri olmalıdır.¹⁶⁸

¹⁵⁸ İbrahim Düzen, "Aziz Nesefî", *DİA*, C. IV, İstanbul 1991, s. 344-345.

¹⁵⁹ *MŞS.*, 8, s. 92.

¹⁶⁰ Bilal Dindar, "Bedreddin Simâvî", *DİA*, C. V, İstanbul 1992, s. 331-334.

¹⁶¹ Öngören, "Osmanlı Klasik Dönemi Tasavvuf Literatürü", s. 29.

¹⁶² *MŞS.*, 8, s. 92.

¹⁶³ Öngören, "Osmanlı Klasik Dönemi Tasavvuf Literatürü", s. 70-71.

¹⁶⁴ *MŞS.*, 8, s. 92.

¹⁶⁵ M. Sait Özzerarlı, "Tezhîbü'l-Mantık ve'l-Kelâm", *DİA*, C. XXXX, İstanbul 2011, s. 331.

¹⁶⁶ Ali Durusoy, "eş-Şemsiyye", *DİA*, C. XXXVIII, İstanbul 2010, s. 531.

¹⁶⁷ *MŞS.*, 8, s. 92.

¹⁶⁸ Mustafa Çağrırcı, "Sirâceddin El-Urmevî", *DİA*, C. XXXVII, İstanbul 2009, s. 263.

4.10. İlmihal ve Ahlâk Kitapları

İçerik olarak İslam dininin temel kurallarının yer aldığı ilmihal kitapları arasında Abdurrahman bin Yusuf Aksarayî'nin Türkçe *İmâdü'l-İslâm* adlı kitabı¹⁶⁹ ve Hanefî fakihî İmamzâde'nin *Şir'atü'l-İslâm* adlı eseri en çok okunan kitaplardır. Bilhassa *Şir'atü'l-İslâm* Osmanlı âlimleri arasında çok rağbet görmüş, çok sayıda şerh ve tercümesi yapılmıştır.¹⁷⁰ Bu kitaba ait bir şerh çalışması *Şerh-i Şir'a*¹⁷¹ adıyla sicillere kaydedilmiştir.

4.11. Dinî-Ahlâkî ve Edebî Eserler

Dinî-ahlâkî eserler arasında Yazıcıoğlu Mehmed Efendi'nin geniş halk kitleleri tarafından okunup dinlenmiş mevlit metni niteliğindeki *Muhammediyye*¹⁷² isimli manzum eseri¹⁷³ ve Birgivî Mehmed Efendi'nin Osmanlıdan günümüze kadar gerek halk nezdinde gerekse ilim çevrelerinde büyük bir ilgi ve takdir toplayan *Tarikât-ı Muhammediyye*¹⁷⁴ adlı kitabı dikkat çekmektedir.¹⁷⁵

Sa'dî-i Şîrâzî'nin ünlü eseri *Gülistân ve Bostan*,¹⁷⁶ hem Farsça öğrenimi hem de dinî-ahlâkî değerler açısından önemli bir eserdir.¹⁷⁷ Hâfız-ı Şîrâzî'nin divanı Fars dilinin ve belâgat konularının öğretiminde ezberletilen şiirler arasında mühim bir yer tutmaktadır. *Divân-ı Hâfız*¹⁷⁸ Osmanlı döneminde okumuş kesimin en çok tercih ettiği, medreselerde ve mahfillerde okunup tartışılan, hakkında dünyaca muteber Türkçe şerhler yazılan bir divan

¹⁶⁹ Hatice Kelpetin Arpaguş, "İmâdü'l-İslâm", *DİA*, C. XXII, İstanbul 2000, s. 172.

¹⁷⁰ Recep Cici, "İmamzâde, Muhammed b. Ebubekir", *DİA*, C. XXII, İstanbul 2000, s. 210.

¹⁷¹ *MŞS.*, 8, s. 92.

¹⁷² *MŞS.*, 20, s. 6. *MŞS.*, 29, s. 11.

¹⁷³ Mustafa İsmet Uzun, "Muhammediyye", *DİA*, C. XXX, Ankara 2020, s. 583-584. Elif Sezer Aydın ve İrvin Cemil Schick, "Osmanlı İstanbul'unda Sese Dönüşen Kitaplar", *Zemin*, Sayı 5, 2023, s. 60.

¹⁷⁴ *MŞS.*, 19, s. 36.

¹⁷⁵ Huriye Martı, "et-Tarikâtü'l-Muhammediyye", *DİA*, C. XXXX, İstanbul 2011, s. 106-107.

¹⁷⁶ *MŞS.*, 8, s. 92. *MŞS.*, 19, s. 36.

¹⁷⁷ Sâdî-i Şîrâzî, *Bostan ve Gülistân*, (Türkçesi), Hikmet İlaydın, Hece Yayınları, Ankara 2011, s. 12. Mustafa Çiçekler, "Sa'dî-i Şîrâzî", *DİA*, C. XXXV, İstanbul 2008, s. 405-406. Tahsin Yazıcı, "Gülistân", *DİA*, C. XIV, İstanbul 1996, s. 240.

¹⁷⁸ *MŞS.*, 19, s. 36. Tahsin Yazıcı, "Hâfız-ı Şîrâzî", *DİA*, C. XV, İstanbul 1997, s. 105. Maydaer, *a.g.m.*, s. 133.

olmuştur.¹⁷⁹ Terekelerde *Türkî Hâfız Şerhi*¹⁸⁰ ismiyle geçen kitap Gelibolulu Musluhiddin Sürûri tarafından kaleme alınmış olup Hâfız divanında geçen remz ve mecazların daha iyi anlaşılması için Türkçe olarak yazılmıştır.¹⁸¹ Ayrıca sicillerde *Sürûri*¹⁸² ismiyle kayıtlı bir kitabın daha var olduğu görülmektedir. Müellifin farklı sahalarda çok sayıda eseri olmakla birlikte adı geçen kitabın Türk edebiyatının derli toplu ilk belagat kitabı sayılan *Bahrü'l-Ma'ârif* ya da müellife *Şârih-i Mesnevî* unvanını kazandıran *Şerh-i Mesnevî* olması muhtemeldir.¹⁸³ Molla Câmî olarak tanınan Abdurrahman Câmî'nin divanı¹⁸⁴, sicillerde *Divân-ı Monla Câmî*¹⁸⁵ şeklinde kaydedilmiştir. Aynı müellifin *Heft Evreng* adını verdiği yedi mesnevisinden oluşan eserinde yer alan *Silsiletü'z-zehab* ve *Sübhat Mevlâna Câmî*¹⁸⁶ şeklinde ifade edilen *Sübhatü'l-ibrâr*¹⁸⁷ adlı mesneviler okunan metinler arasındadır. Ebü'l-Leys Semerkandî'nin bir vaaz ve nasihat kitabı olan *Bustanü'l-Ârifîn*'i¹⁸⁸ genellikle fikhî ve ahlâkî konuları içermektedir.¹⁸⁹

Sicillerde geçen *Divân-ı Hüsrev*, Osmanlı coğrafyasında sıkça okunan Emir Husrev Dihlevî'nin Farsça divanıdır.¹⁹⁰ Asafî bin Hâce Mukîmeddîn Kuhistânî'nin *Divân-ı Hâce Asâfî* adlı eseri Farsça yazılmış bir diğer divandır.¹⁹¹

Edebî eserlerin en meşhur ve en yaygın olarak okunanları arasında Bûsîrî'nin Hz. Peygamber için yazdığı *Kasîde-i Bürde* adlı şiiri yer

¹⁷⁹ Hâfız-ı Şîrâzî, *Hâfız Divânı*, (Türkçesi) Hicabi Kırlangıç, Hece Yayınları, Ankara 2014, s. 9.

¹⁸⁰ MŞS., 8, s. 92.

¹⁸¹ İsmail Güleç, "Gelibolulu Musluhiddin Sürûri, Hayatı, Kişiliği, Eserleri ve *Bahrü'l-Ma'ârif* İsimli Eseri", *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı XXI, İstanbul 2001, s. 224.

¹⁸² MŞS., 8, s. 92.

¹⁸³ Güleç, *a.g.m.*, s. 222.

¹⁸⁴ Ömer Okumuş, "Câmî, Abdurrahman", *DİA*, C. VII, İstanbul 1993, s. 94, 97.

¹⁸⁵ MŞS., 8, s. 92.

¹⁸⁶ MŞS., 8, s. 92.

¹⁸⁷ Okumuş, "Câmî, Abdurrahman", s. 97-98.

¹⁸⁸ MŞS., 8, s. 92. MŞS., 19, s. 36.

¹⁸⁹ İshak Yazıcı, "Semerkandî, Ebü'l-Leys", *DİA*, C. XXXVI, İstanbul 2009, s. 475. Hasan Kâmil Yılmaz, "*Bustanü'l-Ârifîn*", *DİA*, C. VI, İstanbul 1992, s. 475.

¹⁹⁰ Rıza Kurtuluş, "Emir Hüsrev-i Dihlevî", *DİA*, C. XI, İstanbul 1995, s. 136. Nazlı Vatansever, "Bir Divan Koleksiyoneri Olarak Sahhâflarşeyhizâde Vak'anüvis Es'ad Efendi (ö. 1848)", *Osmanlı Kitap Koleksiyonerleri ve Koleksiyonları İtibar ve İhtiras*, (haz.) Tülay Artan, Hatice Aynur, Dergâh Yayınları, İstanbul 2022, s. 161-162.

¹⁹¹ <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/divan/18073>, (20.09.2023).

OSMANLI RUMELİSİ'NDE İLMİYE MENSUPLARININ OKUDUĞU VE OKUTTUĞU
KİTAPLAR: 17. YÜZYIL MANASTIR ŞEHİRİ ÖRNEĞİ

almaktadır.¹⁹² Bu şiir terekelerde *Kaside-i Bürde Terceme*¹⁹³ adında Türkçe bir çevirisiyle bulunmaktadır.

Mutasavvıf ve şair İbnü'l-Fâriz'ın divanındaki en mühim şiir sicillerde *Tâiyye*¹⁹⁴ olarak geçen *el-Kasîdetü't-tâiyye* veya *et-Tâiyyetü'l-kübrâ* ismiyle bilinen kasidesidir. Kasideye bu ismin verilmesi “Ta” kafiyesiyle yazıldığı içindir.¹⁹⁵

Müderris Alaeddin Ali Çelebi'nin asırlar boyu beğenilen *Hümâyunnâme*¹⁹⁶ adlı eseri, *Kelîle ve Dimne*'nin, *Envâr-ı Süheylî* ismiyle Farsça'ya çevrilmiş şeklinin tercümesidir.¹⁹⁷ Oğlanlar Şeyhi lakabıyla anılan İbrahim Efendi'nin *Müfîd ü Muhtasar* adlı eseri terekelerde *Müfîd*¹⁹⁸ olarak kaydedilmiştir.¹⁹⁹

Dinî-ahlâkî nitelikli öğütlere yer verilen *Nasihât-nâme/Pendnâme*²⁰⁰ türü eserler de terekelerde görülmektedir. Pendname türünde Türk edebiyatını en çok etkileyen kitap, Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulan Ferîdüddin Attâr'ın *Pendnâme* adlı eseridir.²⁰¹ Ayrıca, XVI. yüzyıl şairlerinden Geyveli Güvahi'nin *Pendnâme*²⁰² adlı kitabı da bu alanda öne çıkmıştır. Terekelerde yer alan Pendnamenin bu iki eserden biri olması muhtemeldir.

Osmanlı devri Türk edebiyatında 16. yüzyıldan sonra latifelerin toplanıp yazıldığı *Letaîf* veya *Letaîfname* adı verilen mecmualar ortaya

¹⁹² Mahmut Kaya, “Kasîdetü'l-Bürde”, *DİA*, C. XXIV, İstanbul 2001, s. 568-569.

¹⁹³ *MŞS.*, 19, s. 36.

¹⁹⁴ *MŞS.*, 19, s. 36.

¹⁹⁵ Süleyman Uludağ, “İbnü'l-Fâriz”, *DİA*, C. XXI, İstanbul 2000, s. 40-41. Tülay Artan, “Şehîd Ali Paşa'nın Sûk-ı Sultânî'de Satılan Kitapları, Sahafılar ve Koleksiyonerler (1719): İslâmî İlimler Alanında Yazma Kitap Piyasası ve On Sekizinci Yüzyıl İstanbul Koleksiyonlarının İnşası”, *Osmanlı Kitap Koleksiyonerleri ve Koleksiyonları İtibarı ve İhtiras*, (haz.) Tülay Artan, Hatice Aynur, Dergâh Yayınları, İstanbul 2022, s. 377.

¹⁹⁶ *MŞS.*, 19, s. 36.

¹⁹⁷ Ömer Faruk Akün, “Alâeddin Ali Çelebi”, *DİA*, C. II, İstanbul 1989, s. 317.

¹⁹⁸ *MŞS.*, 19, s. 36.

¹⁹⁹ Nihat Azamat, “İbrahim Efendi, Oğlanlar Şeyhi”, *DİA*, C. XXI, İstanbul 2000, s. 299-300.

²⁰⁰ *MŞS.*, 8, s. 92.

²⁰¹ Rıdvan Canım, *Divan Edebiyatında Türler*, (6. Baskı), Grafiker Yayınları, Ankara 2020, s. 224-226.

²⁰² Mahmut Kaplan, “Türk Edebiyatında Manzum Nasihat-Nâmeler”, *Türkler*, C. XI, Ankara 2002, s. 791-799.

çıkmıştır.²⁰³ Bu anlamda *Mecmû'â-i Latîfe* adıyla kayıtlı bir eser terekelerde yer almaktadır. Bunun dışında *Kısâs-ı Enbiya*, *Münâcât-ı Mersiye*, *Kıssa-i Yusuf*, *Yusuf-ı Züleyha* ve *Hikâyet-i Ebu Ali Sina* gibi çok sayıda müellif tarafından kaleme alınan edebî-dinî eserlerin yanı sıra Türkçe kitaplar (*Türkî Kitâb/Kitâb-ı Türkî/Türkî Manzûm*), Farsça beyitler (*Farisî ebyât*) ve Türkçe hikâye kitaplarına (*Türkî Hikâye kitâbı*) şer'iyeye sicillerinde rastlanmaktadır.

4.12. Gramer Kitapları

Gramer kitapları çoğunlukla Arap dili grameri, sarf, nahiv, belagat ve dil kullanımındaki yanlışlar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu kitaplar arasında İbn Hişâm Nahvî'nin belgelerde *İ'râb*²⁰⁴ olarak geçen *el-İ'râb 'an kavâ'id-i 'l-i'râb* adlı eseri alanında önemli bir kitap olup üzerine çok sayıda şerh yazılmıştır.²⁰⁵ Bunlardan biri *Kavâid-i İ'râb şerhi*²⁰⁶ ismiyle kaydedilmiştir. Adı geçen eser Kâfiyeci'nin *Şerhu Kavâ'id-i 'l-i'râb* adlı eseri olmalıdır.²⁰⁷

Zemahşerî'nin Arap gramerine dair eseri *el-Mufasssal'a* (*el-Mufasssal fî san'ati 'l-i'râb*), İbnü'l-Hâcib, *el-İzâh fî şerhi 'l-Mufasssal*²⁰⁸ adıyla bir şerh yazmıştır.²⁰⁹ Taşkoprizâde İsmâeddîn Ahmed'in *Mu'ribu'l-Âvâmil* adlı gramer kitabı²¹⁰ belgelerde *Mu'rib*²¹¹ şeklinde adlandırılmıştır. Edip ve yazarların konuşmalarında ve yazılarındaki dil yanlışını düzeltmek için dil âlimi Harirî tarafından *Dürretü'l-gavvâs fî evhâmi 'l-havâs* adlı bir kitap kaleme alınmıştır.²¹² Bu kitap kısaca *Dürretü'l-gavvâs*²¹³ ismiyle sicillere kaydedilmiştir. Emirzâde Mustafa Efendi'nin terekesinde güzel *mektublar* yazmak için faydalandığı *inşâ* kitapları da sicillerde yer almıştır.²¹⁴

Hatip Kazvînî, *Miftâhu'l-'ulûm* adlı kitabın belâgata dair üçüncü bölümünü *Telhîsü'l-Miftâh* adıyla ihtisar etmiş ve bu eser *Telhîs/Telhîs-i*

²⁰³ İbrahim Altunel, "Latife", *DİA*, C. XXVII, Ankara 2003, s. 109.

²⁰⁴ *MŞS.*, 19, s. 36.

²⁰⁵ Mehmet Reşit Özbalkıç, "İbn Hişâm en-Nahvî", *DİA*, C. XX, İstanbul 1999, s. 75.

²⁰⁶ *MŞS.*, 8, s. 92.

²⁰⁷ Gökbulut, *a.g.m.*, s. 154.

²⁰⁸ *MŞS.*, 19, s. 36.

²⁰⁹ *MŞS.*, 19, s. 36. Mehmet Sami Benli, "el-Mufasssal", *DİA*, C. XXX, Ankara 2020, s. 368.

²¹⁰ <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/muribul-avamil/84143>, (22.09.2023).

²¹¹ *MŞS.*, 24, s. 11-12.

²¹² Hulusi Kılıç, "Harirî", *DİA*, C. XVI, İstanbul 1997, s. 191.

²¹³ *MŞS.*, 19, s. 36.

²¹⁴ *MŞS.*, 8, s. 92.

OSMANLI RUMELİSİ'NDE İLMİYE MENSUPLARININ OKUDUĞU VE OKUTTUĞU
KİTAPLAR: 17. YÜZYIL MANASTIR ŞEHİRİ ÖRNEĞİ

*Miftâh*²¹⁵ isimleriyle anılmıştır. Teftâzânî bu kitaba *el-Mutavvel fi'l-me'ânî ve'l-beyân* adını verdiği bir şerh yazmıştır. Kısaca *el-Mutavvel*²¹⁶ ismiyle meşhur olan kitap Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuş ve bu esere birçok hâşiye yazılmıştır. Bunlardan biri *Hâşiye-i Mutavvel*²¹⁷ adıyla terekelerde yer almıştır.²¹⁸

İbnü'l-Hâcib'in sarf ilmine dair *eş-Şâfiye*²¹⁹ adlı kitabı Arap gramerinin temel kitaplarından biridir. Hem İslam dünyasında hem de Osmanlı medreselerinde asırlarca ders kitabı olarak okutulan kitap üzerine çok sayıda şerh ve hâşiye yazılmıştır.²²⁰ Sicillerde *Şâfiye Şerhi/Şerh-i Şâfiye* adıyla kayıtlı şerhlerden birisi Radî el-Esterâbâdî'nin *Şerhu's-Şâfiye* adlı çalışmasıdır. Bu şerh, eserin en meşhur ve en güzel şerhi olarak gösterilmiştir.²²¹ *eş-Şâfiye* ile ilgili diğer bir çalışma, sicillerde *Çârperdi şerh-i Şâfiye*²²² ismiyle geçen *Çârperdi*'nin *Şerhü's-Şâfiye* adlı eseridir.²²³

İzzeddin Zencânî'nin, sarf ilmine dair *el-'İzzî fi't-tasrîf* veya *et-Tasrîfü'l-'İzzî* adıyla bilinen kitabı, Osmanlı medreselerinde okutulan temel metinler arasında yer almaktadır. Esere çok sayıda şerh yazılmış olup bunlardan en meşhuru Teftâzânî'nin yazdığı *Şerhu Tasrîfi'z-Zencânî* adlı kitaptır.²²⁴ Bu eser terekelerde *Şerh-i Zencânî/Zencânî şerh/'İzzî'l-müsemmâ bi'l-Teftâzânî* isimleriyle geçmektedir.

Ahmed bin Ali bin Mes'ud'un *Merâhü'l-Ervâh* adlı sarf kitabı, alanındaki en önemli eserlerden biridir. Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulan ve *sarf cümlesi* diye tanınan kitaplar arasında yer alan *Merâhü'l-Ervâh* üzerine çok sayıda şerh yazılmıştır.²²⁵ *Merâh Şerhi/Şerh-i Merâh* şeklinde kısaltması verilen kitaplar arasında en bilindik olanı

²¹⁵ MŞS., 8, s. 92. MŞS., 19, s. 36.

²¹⁶ MŞS., 19, s. 36.

²¹⁷ MŞS., 19, s. 36.

²¹⁸ Özen, "Teftâzânî", s. 306. İsmail Durmuş, "Kazvîni, Hatîb", *DİA*, C. XXV, Ankara 2022, s. 157.

²¹⁹ MŞS., 8, s. 92.

²²⁰ Hulusi Kılıç, "İbnü'l-Hâcib", *DİA*, C. XXI, İstanbul 2000, s. 57. Hulusi Kılıç, "eş-Şâfiye", *DİA*, C. XXXVIII, İstanbul 2010, s. 247.

²²¹ Sadreddin Gümüş, "Radî el-Esterâbâdî", *DİA*, C. XXXIV, İstanbul 2007, s. 388.

²²² MŞS., 19, s. 36.

²²³ Abdullah Bilin, *Çârperdi Bibliyografyası*, (ed.) Ramazan Tarik, İksad Yayınları, Ankara 2020, s. 60.

²²⁴ Ahmet Özel, "Zencânî, İzzeddin", *DİA*, C. XXXIV, İstanbul 2013, s. 253. Özen, "Teftâzânî", s. 306.

²²⁵ Kenan Demirayak, "Merâhu'l-Ervâh", *DİA*, C. XXIX, Ankara 2004, s. 165-166.

Şemsüddîn Ahmed Dinkoz'un medrese öğrencileri arasında ün yapmış *Merâhü'l-Ervâh şerhidir*.²²⁶ Sicillerde *Dinkoz* adıyla geçen müellifin birçok eseri olmasına rağmen en meşhur kitabı budur. Ayrıca Dinkoz'un terekelere geçen bir diğer eseri de yine sarf ilmiyle ilgili *Matlûb şerhi*²²⁷ adıyla kaydedilen *Şerhu'l-Matlûb ale'l-Maksûd* adlı eserdir.²²⁸

Arapça kelimelerin çekimleriyle ilgili hazırlanan ve Osmanlı medreselerinde Arapça derslerinde ilk olarak okutulup ezberletilen *Emsile* kitabı terekelerde yer alan gramer kitaplarından biridir. Anonim bir eser olan *Emsile* sarf cümlesi şeklinde adlandırılan kitaplardan biridir. Bu kitaba Arapça ve Türkçe çok sayıda şerh yazılmış olup²²⁹ bunlardan biri *Emsile şerhi* ismiyle sicillere kaydedilmiştir.

Nahivle ilgili en önemli eser İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye*²³⁰ adlı muhtasar kitabıdır. Osmanlı medreselerinde asırlarca ders kitabı olarak okutulan bu kitap, nahiv cümlesi veya nahiv mecmuası olarak medreselerde tanınan üç temel eserden biridir. Eser üzerine çok sayıda şerh ve hâşiye yazılmıştır.²³¹ Bunlardan biri *Kâfiye Şerhi/Şerh-i Kâfiye* ismiyle terekelerde geçmektedir. Hasan bin Şerefşah, *el-Kâfiye* üzerine kısaca *Mutavassıt*²³² diye bilinen *eş-Şerhu'l- mutavassıt* adında bir şerh yazmıştır.²³³ İbnü'l-Hâcib'in *eş-Şâfiye* ve *el-Kâfiye* adlı eserleri terekelerde birlikte anılmış ve *Kâfiye ma'a Şâfiye* şeklinde de kaydedilmiştir.

el-Kâfiye, Kerek Emîri el-Melikü'n-Nâsır Dâvûd'a okutmak için İbnü'l-Hâcib tarafından *el-Vâfiye* adıyla manzum hale getirilmiş ve daha sonra yine kendisi bu eseri şerh etmiştir. Belgelerde de *kitâb-ı Vâfiye*²³⁴ olarak bu geçen eserin tam ismi *Şerhu'l-Vâfiye fî nazmi'l-Kâfiye* 'dir.²³⁵

²²⁶ Mehmet Yalar, "XV. Yüzyıl Bursa Alimleri ve Arap Diline Katkıları", *UÜİFD*, Cilt 11, Sayı 2, 2002, s. 105.

²²⁷ *MŞS.*, 19, s. 36.

²²⁸ Meral Bayrak (Ferlibaş), "Halep'te XVIII. Yüzyıla Ait Bir Vakıf Örneği: Vezir Osman Paşa Külliyesi", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı 22, İstanbul 2010, s. 69.

²²⁹ İsmail Durmuş, "el-Emsile", *DİA*, C. XI, İstanbul 1995, s. 166-167.

²³⁰ *MŞS.*, 13, s. 155. *MŞS.*, 24, s. 11-12. *MŞS.*, 29, s. 11.

²³¹ Kılıç, "İbnü'l-Hâcib", s. 57. Hulusi Kılıç, "el-Kâfiye", *DİA*, C. XXIV, İstanbul 2001, s. 153.

²³² *MŞS.*, 8, s. 92.

²³³ Mustafa Çağrıç, "Hasan b. Şerefşah", *DİA*, C. XVI, İstanbul 1997, s. 354.

²³⁴ *MŞS.*, 8, s. 92.

²³⁵ Kılıç, "İbnü'l-Hâcib", s. 57.

OSMANLI RUMELİSİ'NDE İLMİYE MENSUPLARININ OKUDUĞU VE OKUTTUĞU
KİTAPLAR: 17. YÜZYIL MANASTIR ŞEHİRİ ÖRNEĞİ

Mutarrızî'nin *el-Misbâh fi'n-nahv* adlı kitabı belgelerde *Misbâh*²³⁶ olarak geçmektedir. Bu kitabın birçok şerh ve hâşiyesi mevcuttur.²³⁷ Şerhlerinden biri *Misbâh şerh-i Üftâde* adıyla kayıtlıdır.²³⁸ Terekelerde *İftitah*²³⁹ adıyla geçen kitap, Niksarî Hasan Paşa'nın kaleme aldığı ve Osmanlı medreselerinde çok okutulan *el-İftitah fi şerhi'l-Misbâh* adlı şerhtir.²⁴⁰ Bu eser başka bir kayıta sadece *Hasan Paşa*²⁴¹ ismiyle geçmektedir. Sicillerde *Zû*²⁴² şeklinde kaydedilen kitap ise *Zû-i Misbâh* adlı eserdir.²⁴³

İbn-i Hişam Nahvî'nin nahiv ilminin bütün konularını kapsayan *Muğni'l-Lebib*²⁴⁴ adlı eseri, öğrencilerin medreselerdeki ilk dönemlerinde okudukları kitaplardan olup yüzyıllarca ders kitabı olarak kullanılmıştır.²⁴⁵

Arap dili alanında terekelerde *Nahve müteallik Cevher*²⁴⁶ adıyla kayıtlı bir kitap daha bulunmaktadır. Bu eserin içeriği ve müellifi hakkında tam bir tespit yapılamasa da Cevherî'nin *Tâcü'l-luga ve sıhâhu'l-'Arabîyye* adlı Arapça sözlüğü olma ihtimali vardır. Zira Cevherî iyi bir gramer bilgini olarak bu eserinde birçok sarf ve nahiv meselesine değinmiştir.²⁴⁷

4.13. Lûgatler-Biyografik ve Ansiklopedik Eserler

Muhyî-i Gülşenî'nin Türkler, Araplar ve Farslar için Bâleybelen adını verdiği yapma dil için düzenlediği *Mesâdir-i Elsine-i Erba'a* adlı sözlüğü²⁴⁸ terekelerde kısaca *Lûgat-ı Mesâdir*²⁴⁹ şeklinde geçmiştir. Cevherî'nin *Tâcü'l-Luga ve Sîhâhu'l-'Arabîyye* adını taşıyan ve kısaca *Sîhâhu'l-Luga* veya *es-Sîhâh* olarak tanınan sözlüğüne Muhammed bin Ebubekir Râzî, *Muhtârû's-*

²³⁶ MŞS., 19, s. 36.

²³⁷ M. Sadi Çöğenli, "Mutarrızî", *DİA*, C. XXXI, Ankara 2021, s. 376.

²³⁸ MŞS., 8, s. 92.

²³⁹ MŞS., 8, s. 92. MŞS., 19, s. 36.

²⁴⁰ Hüseyin Yazıcı, "Hasan Paşa, Niksarî", *DİA*, C. XVI, İstanbul 1997, s. 339.

²⁴¹ MŞS., 19, s. 36.

²⁴² MŞS., 8, s. 92. MŞS., 19, s. 36.

²⁴³ Ali Duman, "Taşkoprüzâde Ahmed Efendi ve Mevzu'âtü'l-'Ulûm'da Yer Alan Usul ve Fıkh ile İlgili İlimler", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt III, Sayı 5, 2004/1, s. 49.

²⁴⁴ MŞS., 19, s. 36.

²⁴⁵ Mehmet Reşit Özbalkıç, "Muğni'l-Lebib", *DİA*, C. XXX, Ankara 2020, s. 383. Maydaer, *a.g.m.*, s. 134.

²⁴⁶ MŞS., 8, s. 92.

²⁴⁷ Kılıç, "Tâcü'l-Luga", s. 357.

²⁴⁸ Tahsin Yazıcı, "Muhyî-i Gülşenî", *DİA*, C. XXXI, Ankara 2020, s. 80.

²⁴⁹ MŞS., 8, s. 92.

*sihâh*²⁵⁰ adıyla bir muhtasar yazmıştır.²⁵¹ Bu kitaba dair bazı kısımlar sicillerde *Muhtasar sihâh-ı eczâ*²⁵² şeklinde kaydedilmiştir. Esas itibarıyla *Muhtasar sihâh* adıyla bir eser bulunmamakla birlikte *Tacü'l-Luga*'ya yapılan en tanınmış muhtasarlardan biri olması sebebiyle bu şekilde isimlendirilmiştir.²⁵³ Seyyid Şerif Cürcanî'nin öğrencilere kolaylık sağlama amacıyla hazırladığı *et-Tarîfât*²⁵⁴ adlı İslâmî ilimlere dair terimler sözlüğü önemli eserlerden biridir.²⁵⁵ Zemahşerî'nin kaleme aldığı *Lûgat-ı Ef'âl*²⁵⁶ terekelerde yer alan sözlüklerdendir. Bunlardan başka *Farisi Lûgat* ve *'Arabîye müteallik* isimlendirmeleriyle anılan kitaplar da vardır.

Biyografik eserler arasında kısaca *Şekâ'ik*²⁵⁷ olarak söylenen Taşköprizâde Ahmed Efendi'nin Osman Gazi döneminden 1558 yılına kadar Osmanlı Devleti'nde yaşamış âlim ve şeyhlerin biyografilerini konu alan *Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye* isimli eseri öne çıkmaktadır.²⁵⁸ Sicillerde *Meşâyihnâme Türki*²⁵⁹ adıyla kaydedilen Türkçe bir biyografi kitabı da bulunmaktadır.

Nev'î'nin on iki fenni içine alan *Netâyicü'l-fünûn ve mehâsinü'l-mütûn* adlı küçük hacimli ansiklopedik çalışması²⁶⁰ belgelerde kısaca *Netâyicü'l-fünûn*²⁶¹ olarak zikredilmiştir.

Terekelerdeki ansiklopedik çalışmalar arasında tıp alanıyla ilgili eserler de yer almıştır. Ünlü hekim ve filozof Ebubekir Râzî'nin *el-Câmi 'u'l-*

²⁵⁰ MŞS., 8, s. 92.

²⁵¹ Hulusi Kılıç, "Tâcü'l-Luga", *DİA*, C. XXXIX, İstanbul 2010, s. 356-357.

²⁵² MŞS., 8, s. 92.

²⁵³ Hatice Aynur, "Vakfiyesine Göre İsmihan Sultan'ın (ö. 1585) Medresesine Bağışladığı Kitaplar", *Osmanlı Kitap Koleksiyonerleri ve Koleksiyonları İtibar ve İhtiras*, (haz.) Tülay Artan, Hatice Aynur, Dergâh Yayınları, İstanbul 2022, s. 225.

²⁵⁴ MŞS., 19, s. 36.

²⁵⁵ Sadreddin Gümüş, "et-Ta'rîfât", *DİA*, C. XXXX, İstanbul 2011, s. 29.

²⁵⁶ MŞS., 8, s. 92. <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/lugat-i-efal/99653>, (25.09.2023).

²⁵⁷ MŞS., 19, s. 36.

²⁵⁸ Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye Fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, *Osmanlı Âlimleri*, (haz.) Muhammet Hekimoğlu, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı (YEK) Yayınları, İstanbul 2019, s. 9. Tülün Değirmenci, "Osmanlı Sarayının Geçmişe Özlemi: Tercüme-i Şakâ'ikü'n-nu'mâniyye", *Bilgi*, Sayı 46, Yaz 2008, s. 105.

²⁵⁹ MŞS., 8, s. 92.

²⁶⁰ Nejat Sefercioğlu, "Nev'î", *DİA*, C. XXXIII, İstanbul 2007, s. 53.

²⁶¹ MŞS., 8, s. 92.

OSMANLI RUMELİSİ'NDE İLMİYE MENSUPLARININ OKUDUĞU VE OKUTTUĞU
KİTAPLAR: 17. YÜZYIL MANASTIR ŞEHİRİ ÖRNEĞİ

kebîr adıyla da tanınan tıp ansiklopedisi mahiyetindeki en büyük eseri *el-Hâvî* sicillerde öne çıkmaktadır.²⁶²

4.13. Eğitim-Öğretim

Eğitim ve öğretim alanında Hanefî fıkıh âlimi ve eğitimci Zernûcî'nin *Ta'limü'l-müte'allim tarîka't-te'allüm* adlı kitabı en önemli eserdir. Kısaca *Ta'limü'l-müte'allim*²⁶³ olarak bilinen eser eğitim alanındaki klasik kaynaklar arasında yer almaktadır. Öğrenme ve öğrenim süreçleriyle ilgili konuların ele alındığı, küçük hacimli fakat içerik olarak çok faydalı olduğu ifade edilen bu eser öğrencilerin ilgisini çekmiş, âlimlerden de büyük bir beğeni görmüştür.²⁶⁴

4.14. Tıp-Botanik-Astronomi-Kimya ve Matematik

Tıp alanında Anadolu'nun İbn-i Sina'sı olarak anılan Hacı Paşa'nın Türkçe tıp kitaplarından biri olan *Müntehâbü's-Şifâ*²⁶⁵ adlı eseri, terekelerde yer alan önemli bir kitaptır.²⁶⁶ XV. yüzyılda kaleme alınmış olup *Yadigâr* ismiyle bilinen Tabib İbn-i Şerîf'in²⁶⁷ Türkçe *Yadigâr-ı İbn-i Şerîf*²⁶⁸ adlı kitabı tıp alanında önemli bir diğer eserdir. Belgelerde kısaca *Kitâb-ı Tıb*²⁶⁹ olarak isimlendirilen kitap, Ahi Çelebi'nin kaleme aldığı tıp kitaplarından biri olmalıdır.²⁷⁰ Yine Ahi Çelebi'ye ait bir eser, sadece müellifin ismiyle kaydedilmiştir.

Terekelerde *Risâle-i Baytar*²⁷¹ şeklinde geçen kitap, İbnü'l-Baytar'ın basit ilaçlarla besin değeri taşıyan bitki türleri hakkında bilgi verdiği, Müslüman tabip ve eczacıların başlıca kaynağı haline gelen *el-Müfredat* adlı eseri olmalıdır.²⁷²

²⁶² MŞS., 19, s. 36. Mahmut Kaya, "Râzî, Ebûbekir", *DİA*, C. XXXIV, İstanbul 2007, s. 485.

²⁶³ MŞS., 19, s. 36.

²⁶⁴ Muhammed Ferruh Oruç, "Hanefî Fakihî Olarak Burhânülislâm ez-Zernûcî ve Ta'limü'l-müte'allim tarîka't-te'allüm Başlıklı Eseri", *Mizânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi*, Sayı 13, Aralık 2021, s. 310, 313.

²⁶⁵ MŞS., 8, s. 92.

²⁶⁶ Cemil Akpınar, "Hacı Paşa", *DİA*, C. XIV, İstanbul 1996, s. 495.

²⁶⁷ MŞS., 19, s. 36.

²⁶⁸ <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/yadigar-i-ibn-ser%C3%AEf/6772>, (24.09.2023).

²⁶⁹ MŞS., 29, s. 11.

²⁷⁰ Ali Haydar Bayat, "Ahi Çelebi, Mehmed", *DİA*, C. I, İstanbul 1988, s. 528-529.

²⁷¹ MŞS., 8, s. 92.

²⁷² Mahmut Kaya, "el-Müfredât", *DİA*, C. XXXI, Ankara 2021, s. 504.

II. Murad devri hekimlerinden Muhammed bin Mahmud Şîrvânî'nin *Cevhernâme*²⁷³ adlı eseri, Tifâşî'nin kıymetli taşlar üzerine hazırladığı eserine yeni bilgilerin eklenmesiyle yapılmış tercümesidir.²⁷⁴

Astronomi alanında Şeyh Vefa ismiyle tanınan Muslihiddin Mustafa'nın *Rûznâme* adlı kitabı öne çıkmaktadır. Belgelerde *Rûznâme-i Vefa*²⁷⁵ olarak geçen kitap, İstanbul'un enlem ve boylamına göre tertip edilmiş cetvellerden oluşmaktadır.²⁷⁶

Kimya alanında Eşrefzâde İznikî'nin *Mecmûatu'l- Mücerrebât fi'l-Kimya*²⁷⁷ adıyla kaleme aldığı kitap, *Mücerrebât*²⁷⁸ ismiyle terekelere geçmiştir. Matematik ile ilgili bir eser ise *Hesâba müteallik* adıyla kaydedilmiştir.

4.16. Tarih-Siyasetname-Hikemiyat

Tarih alanında Yâfiî'nin *Târihu'l-Yâfiî* olarak bilinen *Mir'âtü'l-cenân ve 'ibretü'l-yakzân fi ma 'rifeti havâdissi 'z-zamân* adlı eseri *Mir'âtü'l-cenân*²⁷⁹ adıyla geçmektedir. Bu eser 622-1349 yılları arasında kapsamakta olup, Hz. Peygamber'in hayatı, sahabeler, tâbiin ve önde gelen âlimlerin biyografileri ile Yemen'e dair bilgiler içermektedir.²⁸⁰ Hz. Peygamberin hayatını konu edinen kitaplar arasında *Siyer-i Veysî*²⁸¹ adıyla meşhur olan Veysî'nin ilk Türkçe siyer kitabı *Dürretü't-tâc fi sîreti sâhibi'l-mi'râc*²⁸² şer'iyye sicillerinde yer almaktadır.

Terekelerde *Şerh-i Ziyârât*²⁸³ olarak kaydedilen eser, Herevî'nin *Kitâbü'l-İşârât ilâ ma 'rifeti 'z-ziyârât* adlı kitabına yazılmış bir şerh çalışması olmalıdır. Müellif bu eserinde çoğunu gezip gördüğü ülke ve şehirlerin

²⁷³ MŞS., 19, s. 36.

²⁷⁴ Necdet Okumuş, "Şîrvânî, Muhammed b. Mahmûd" *DİA*, C. XXXIX, İstanbul 2010, s. 206-207. Kasım Kırbıyık, "Tifâşî", *DİA*, C. XXXXI, İstanbul 2012, s. 149.

²⁷⁵ MŞS., 20, s. 6.

²⁷⁶ Reşat Öngören, "Muslihuddin Mustafa", *DİA*, C. XXXI, Ankara 2020, s. 270.

²⁷⁷ Karataş, "Osmanlı Toplumunda Kitap", s. 899.

²⁷⁸ MŞS., 8, s. 92.

²⁷⁹ MŞS., 19, s. 36.

²⁸⁰ Derya Baş, "Yâfiî", *DİA*, C. XXXXIII, İstanbul 2013, s. 176.

²⁸¹ MŞS., 19, s. 36.

²⁸² Mustafa Erkan, "Dürretü't-Tâc", *DİA*, C. X, İstanbul 1994, s. 33.

²⁸³ MŞS., 8, s. 92.

OSMANLI RUMELİSİ'NDE İLMİYE MENSUPLARININ OKUDUĞU VE OKUTTUĞU
KİTAPLAR: 17. YÜZYIL MANASTIR ŞEHİRİ ÖRNEĞİ

tarihiyle ilgili bilgiler vermiş; ziyaret ettiği yerlerdeki kabir, türbe ve imaretler ile diğer tarihî eserleri tanıtmıştır.²⁸⁴

Bozkırın son imparatoru olarak nitelendirilen ve Çin sınırından Anadolu'ya kadar uzanan sahada hüküm süren Emir Timur'un²⁸⁵ hayatı, seferleri, diğer devletlerle olan siyasi ilişkileri ve dönemine ait olayları ihtiva eden Abdullah Hatifi'nin manzum *Timurnâme*²⁸⁶ adlı eseri tarih ve siyasetname tarzı kitaplardandır.²⁸⁷ Tarih kitapları arasında sayılabilecek eserler arasında *Tevârih-i Enbiya* ismiyle geçen, Peygamberlerin hayat hikayelerinin ve tebliğlerinin konu edildiği kitaplar da yer almaktadır.

Siyasetname türünde Musannifek adıyla bilinen Alâeddin Ali bin Muhammed'in *Tuhfetü'l-mulûk* adlı eseri sicillerde geçmektedir.²⁸⁸ Taceddin Sübkî'nin maddî ve manevî kazanım ve kayıpların sebeplerini araştırdığı *Mu'îdü'n-ni'am ve mübîdü'n-nikam*²⁸⁹ adlı kitabı sicillerde *Kitabü'l-Nikam fıkha müteallik* adıyla kayıtlıdır.²⁹⁰

4.17. Gizli İlimler

Terekelerde *cefr* ya da *cifr*²⁹¹ olarak isimlendirilen ve gelecekte vuku bulacak olayları bildirdiği iddia edilen ilme dair eserler dikkat çekicidir. Bu ilme konu olan eserler arasında en önemlisi Muhyiddin ibn-i Arabîye nispet edilen Osmanlı hanedanı ve sultanların hükümdarlık süreleri hakkında bazı tahminlerde bulunan *eş-Şeceretü'n-nu'mâniyye fi'd-devleti'l-Osmâniyye* adlı esere, Sadreddin-i Konevî'nin *Lem'atü'n-nûrâniyye fi halli müşkileti'n-nu'mâniyye* adıyla yazdığı şerhtir.²⁹² Bu şerh kısaca *el-Lem'ati'n-nur*²⁹³ şeklinde isimlendirilmiştir. Bunun yanı sıra harflerin gizli anlamlar içerdiği kabul edilen huruf ilmiyle ilgili bir kitap da *Şerh-i Hurûf*²⁹⁴ adıyla terekelerde yer almıştır.

²⁸⁴ Cevat İzgi, "Herevî, Ali bin Ebu Bekir", *DİA*, C. XVII, İstanbul 1998, s. 221.

²⁸⁵ Ensar Macit, *Timurlular (1370-1507)*, Selenge Yayınları, İstanbul 2021, s. 15-51.

²⁸⁶ *MŞS.*, 19, s. 36.

²⁸⁷ M. İbrahim Yıldırım, "Abdullâh Hâtifi'nin Hayatı ve Bir Tarih Kaynağı Olarak *Timurnâme*'sinin Değeri", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt 28, Sayı 2, 2018, s. 248.

²⁸⁸ *MŞS.*, 8, s. 92. Cici, "Osmanlı Klasik Dönemi Fıkıh Kitapları", s. 242.

²⁸⁹ Bilal Aybakan, "Sübkî, Tâceddin", *DİA*, C. XXXVIII, İstanbul 2010, s. 12.

²⁹⁰ *MŞS.*, 8, s. 93.

²⁹¹ *MŞS.*, 19, s. 36.

²⁹² Metin Yurdagür, "Cefr", *DİA*, C. VII, İstanbul 1993, s. 215, 218.

²⁹³ *MŞS.*, 8, s. 92.

²⁹⁴ *MŞS.*, 8, s. 92.

Sonuç

Sosyal tarihin önemli kaynakları arasında yer alan tereke kayıtları kullanılarak hazırlanan bu çalışmada, 17. yüzyılda Manastır şehrinde ilmiye mensuplarının terekeleri incelenmiştir. Terekeleri incelenenler arasında kitap koleksiyonu en fazla olan kişiler 206 kitap ile Emirzâde Mustafa Efendi ve 143 adet kitap ile İbrahim Efendi'dir. Kitap üretiminin müstensihler tarafından gerçekleştirildiği ve maddi kıymetlerinin yüksek olduğu bir çağda, kitap sahipliği aynı zamanda zenginliğin de bir göstergesi sayılmaktadır.

Terekelerdeki karmaşık kayıt düzeni sebebiyle kitapların ve yazarların teşhisinde birtakım zorluklarla karşılaşmış, konusu itibariyle çok sayıda kitabın ne ile ilgili olduğu tespit edilememiştir. Yazarı ve isimi tespit edilen kitaplar arasında terekelerde en çok göze çarpan kitap, hemen her terekede yer alan Kur'ân-ı Kerîm'dir. Bu anlamda Osmanlı toplumunda Kur'ân'a verilen değerin Manastır'da da yaşatıldığı görülmektedir. Müellif ve kitap ismi bilinen eserlerin büyük bir kısmı dinî içerikli metinlerden oluşmaktadır. Dinî içerikli kitaplar çoğunlukla medreselerde okutulan İslamî ilimlerle ilgilidir. Bunun dışında fen bilimleri olarak adlandırılan astronomi, kimya, tıp, matematik ve sosyal bilimler alanında tarih, siyasetname, hikemiyat tarzında kitaplar terekelerde bulunmaktadır. Buna ek olarak halk arasında sevilip okunan dinî ve edebî-ahlâkî içerikli metinler de terekelerde yer almıştır.

Konusu itibariyle Manastır'da en yaygın olan kitaplar sırasıyla Fıkıh, Gramer ve Dinî-Ahlâkî-Edebî alana ait eserlerdir. Fıkıh alanında Hanefî mezhebinin temel metinleri arasında sayılan *el-Muhtâr*, *Vikâyetü'r-rivâye* ve buna yazılan *Şerhu'l-Vikâye*, *Mecma'ü-l Bahreyn*, *Kenzü'd-Dekâik*, *el-Hidâye*, *Kudûrî'nin el-Muhtasar'ı*; fıkıh usulünde *Menârü'l-Envâr*, miras hukukunda *el-Ferâizi's-Sirâciyye*; fetva alanında Osmanlı kadı ve müftülerinin sıklıkla müracaat ettiği *Cami'ü-l Füsuleyn* ve Osmanlı hukuk düşüncesini şekillendiren *Dürerü'l-hükkâm* ve *Mülteka'l-ebhur* adlı eserler öne çıkmaktadır.

Gramer alanında *el-İ'râb 'an kavâ'idi'l-i'râb*, *eş-Şâfiyye*, *el-Kâfiyye*, *Tâcü'l-luga* ve bunlara yazılan şerhler ile *Şerhu Tasrifî'z-Zencânî*, ve *Merâhü'l-Ervâh* öne çıkan eserlerdir. Dinî-edebî-ahlâkî nitelikli metinler arasında *Kasîde-i Bürde*, *Muhammediyye*, *Divân-ı Hâfız*, *Gülistân* ve *Bostan*, Molla Cami'nin divanı ve diğer kasideleri ile halk arasında okuna gelen kıssalar ve hikayeler yer almaktadır.

OSMANLI RUMELİSİ'NDE İLMİYE MENSUPLARININ OKUDUĞU VE OKUTTUĞU
KİTAPLAR: 17. YÜZYIL MANASTIR ŞEHİRİ ÖRNEĞİ

Belirtilen ilim dalları haricinde terekelerde Hadis alanında *Mesâbîhu's-sünne* ve *Camiü's-sagir*; tefsir alanında *Envârü't-tenzîl* ve *Esrârü't-Te'vîl*; akaid alanında *Şerhu'l-Akaid*, mantık alanında *Tezhîbü'l-Mantık* ve *'l-Kelâm*, ilmihal ve ahlâk bilgilerinde *İmâdi'l-İslâm* ve *Şir'atü'l-İslâm*, tasavvuf alanında ise *İmam-ı Gazzâlî* ve *Muhyiddîn ibn-i Arabî*'nin eserleri dikkat çekmektedir.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Manastır Şer'iyye Sicilleri (YB.021.d)
8, 11, 13, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 26, 28, 29.

B. Araştırma ve İnceleme Eserler

ABAY, Muhammed, "Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsir ile İlgili Eserler Bibliyografyası Tefsirler, Haşiyeler, Sûre Tefsirleri, Tercümeleler", *Dîvân İlmi Araştırmalar Dergisi*, Cilt 4, Sayı 6, 1999, ss. 249-303.

AÇIL, Berat, "On Yedinci Yüzyıl İstanbul'unda Âlim ve Kitap İlişkisi: Cârullah Efendi Örneği", *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler)- XVII. Yüzyıl*, (ed.) Hidayet Ardar-Ali Fikri Yavuz, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2017, ss. 45-56.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, "Dürerü'l-Hükkâm", *DİA*, C. X, İstanbul 1994, ss. 27-28.

AKPINAR, Cemil, "Hacı Paşa", *DİA*, C. XIV, İstanbul 1996, ss. 492-496.

AKÜN, Ömer Faruk, "Alâeddin Ali Çelebi", *DİA*, C. II, İstanbul 1989, ss. 315-318.

GÖKHAN CİVELEK

ALTIKULAÇ, Tayyar, “İbnü’l-Cezerî”, *DİA*, C. XX, İstanbul 1999, ss. 551-557.

ALTINTAŞ, Mustafa Celil, “Süyûtî’nin el-Câmi’u’s-Sağîr’inin Osmanlı Hadis Eğitimindeki Yeri”, *Sahn-ı Semân’dan Dârülfünûn’a Osmanlı’da İlim ve Fikir Dünyası Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler XVII. Yüzyıl*, (ed.) Hidayet Ardar-Ali Fikri Yavuz, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2017, ss. 341-365.

ALTUNEL, İbrahim, “Latife”, *DİA*, C. XXVII, Ankara 2003, ss. 109-110.

ARTAN, Tülay, “Şehîd Ali Paşa’nın Sûk-ı Sultânî’de Satılan Kitapları, Sahaflar ve Koleksiyonerler (1719): İslâmi İlimler Alanında Yazma Kitap Piyasası ve On Sekizinci Yüzyıl İstanbul Koleksiyonlarının İnşası”, *Osmanlı Kitap Koleksiyonerleri ve Koleksiyonları İtibar ve İhtiras*, (haz.) Tülay Artan, Hatice Aynur, Dergâh Yayınları, İstanbul 2022, ss. 281-408.

ASLANTÜRK, Ayşe Hümeysra, “Nesefî, Necmeddin”, *DİA*, C. XXXII, İstanbul 2006, ss. 571-573.

ATA, M. Mahfuz, “Kevâşî”, *DİA*, C. XXV, Ankara 2022, ss. 340-341.

AYBAKAN, Bilal, “Sübki, Tâceddin”, *DİA*, C. XXXVIII, İstanbul 2010, ss. 11-13.

AYDIN, Bilgin ve ERÜNSAL, İsmail E., “Tereke Kayıtlarına Göre Osmanlı Medrese Talebelerinin Okuduğu Kitaplar (XVII.-XX. Yüzyıllar), *Osmanlı Medreseleri Eğitim, Yönetim ve Finans*, (ed.) Fuat Aydın vd., Mahya Yayıncılık, İstanbul 2019, ss. 93-120.

AYDIN, Ömer, “Türk Kelâm Bilgini Sadru’ş-Şerîa es-Sânî (ö.747/1346)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 3, 1995, ss. 181-196.

AYDINLI, Elif Sezer ve SCHİCK, İrvin Cemil, “Osmanlı İstanbul’unda Sese Dönüşen Kitaplar” *Zemin*, Sayı 5, 2023, ss. 50-111.

AYGÜN, Necmettin, “Osmanlı Taşrasında Kitap Kültürü: Trabzon Örneği”, *Kitaplar ile Geçen Bir Ömür Mustafa Vedat Sönmez’e Armağan, Kitap ve*

OSMANLI RUMELİSİ'NDE İLMİYE MENSUPLARININ OKUDUĞU VE OKUTTUĞU
KİTAPLAR: 17. YÜZYIL MANASTIR ŞEHİRİ ÖRNEĞİ

Kütüphane, (ed.) Alpaslan Demir vd., Efeakademi Yayınları, İstanbul 2021, ss. 334-364.

AYNUR, Hatice, “Vakfiyesine Göre İsmihan Sultan’ın (ö. 1585) Medresesine Bağışladığı Kitaplar”, *Osmanlı Kitap Koleksiyonları ve Koleksiyonları İtibar ve İhtiras*, (haz.) Tülay Artan, Hatice Aynur, Dergâh Yayınları, İstanbul 2022, ss. 177-237.

AZAMAT, Nihat, “İbrahim Efendi, Oğlanlar Şeyhi”, *DİA*, C. XXI, İstanbul 2000, ss. 298-300.

BAKTIR, Mustafa, “el-Eşbâh ve’n-Nezâir”, *DİA*, C. XI, İstanbul 1995, ss. 458-459.

_____, “İbn Melek”, *DİA*, C. XX, İstanbul 1999, ss. 175-176.

BALTACI, Cahit, “Hamîdüddin Efendi, Efdalzâde”, *DİA*, C. XV, İstanbul 1997, ss. 476-477.

BAŞ, Derya, “Yâfîr”, *DİA*, C. XXXXIII, İstanbul 2013, ss. 175-177.

BAYAT, Ali Haydar, “Ahî Çelebi, Mehmed”, *DİA*, C. I, İstanbul 1988, ss. 528-529.

BAYRAK (FERLİBAŞ), Meral, “Halep’te XVIII. Yüzyıla Ait Bir Vakıf Örneği: Vezir Osman Paşa Külliyesi”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı 22, İstanbul 2010, ss. 27-84.

BEBEK, Adil, “Hayâlî”, *DİA*, C. XVII, İstanbul 1998, ss. 3-5.

BEDİR, Murteza, “Nesefî, Ebü’l-Berekât”, *DİA*, C. XXXII, İstanbul 2006, ss. 567-568.

_____, “Vikâyetü’r-Rivâye”, *DİA*, C. XXXXIII, İstanbul 2013, ss. 106-108.

BENLİ, Mehmet Sami, “el-Mufassal”, *DİA*, C. XXX, Ankara 2020, ss. 368-369.

GÖKHAN CİVELEK

BİLİN, Abdullah, *Çarperdi Bibliyografyası*, (ed.) Ramazan Tarik, İksad Yayınları, Ankara 2020.

BOWEN, Glenn A., “Document Analysis as a Qualitative Research Method”, *Qualitative Research Journal*, Cilt 9, Sayı 2, 2009, ss. 27-40.

CANIM, Rıdvan, *Divan Edebiyatında Türler*, (6. Baskı), Grafiker Yayınları, Ankara 2020.

CERRAHOĞLU, İsmail, “Envârü’t-Tenzîl ve Esrârü’t-Te’vîl”, *DİA*, C. XI, İstanbul 1995, ss. 260-261.

CİCİ, Recep, “Osmanlı Hukuk Düşüncesini Etkileyen Başlıca Kaynaklar”, *ÜİFD*, Cilt 8, Sayı 8, 1999, ss. 215-246.

_____, “İmamzâde, Muhammed b. Ebubekir”, *DİA*, C. XXII, İstanbul 2000, ss. 210-211.

_____, “Osmanlı Klasik Dönemi Fıkıh Kitapları”, *TALİD*, Cilt 3, Sayı 5, 2005, ss. 215-248.

CİVELEK, Gökhan, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Manastır Şehri*, Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Bilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Danışman: İbrahim Etem Çakır, Erzurum 2021.

CRESWELL, John W., *Nitel Araştırma Yöntemleri, Beş Yaklaşım Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*, (3. Baskıdan Çeviri), (ed.) Mesut Bütün, Selçuk Beşir Demir, Siyasal Kitabevi, Ankara 2013.

ÇAĞRICI, Mustafa, “Hasan b. Şerefşah”, *DİA*, C. XVI, İstanbul 1997, ss. 353-354.

_____, “İhyâü Ulûmi’ d-Dîn”, *DİA*, C. XXII, İstanbul 2000, ss. 10-13.

_____, “Sirâceddin El-Urmevî”, *DİA*, C. XXXVII, İstanbul 2009, ss. 262-264.

ÇELEBİ, İlyas, “el-Muhassal”, *DİA*, C. XXXI, Ankara 2020, ss. 16-18.

OSMANLI RUMELİSİ'NDE İLMİYE MENSUPLARININ OKUDUĞU VE OKUTTUĞU
KİTAPLAR: 17. YÜZYIL MANASTIR ŞEHİRİ ÖRNEĞİ

_____, “Kemalpaşazade-Eserleri”, *DİA*, C. XXV, Ankara 2022, ss. 245-247.

ÇİÇEKLER, Mustafa, “Sa’dî-i Şîrâzî”, *DİA*, C. XXXV, İstanbul 2008, ss. 405-407.

ÇOLLAK, Fatih, “eş-Şâtıbiyye”, *DİA*, C. XXXVIII, İstanbul 2010, ss. 377-379.

ÇÖĞENLİ, M. Sadi, “Mutarrizî”, *DİA*, C. XXXI, Ankara 2021, ss. 375-377.

DEĞİRMENCİ, Tülün, “Osmanlı Sarayının Geçmişe Özlemi: Tercüme-i Şakâ’ikü’n-nu’mânîye”, *Bilig*, Sayı 46, Yaz 2008, ss. 105-132.

DEMİRAYAK, Kenan, “Merâhu’l-Ervâh”, *DİA*, C. XXIX, Ankara 2004, ss. 165-166.

DİNDAR, Bilal, “Bedreddin Simâvî”, *DİA*, C. V, İstanbul 1992, ss. 331-334.

DUMAN, Ali, “Taşköprüzâde Ahmed Efendi ve Mevzu’âtu’l-’Ulûm’da Yer Alan Usul ve Fıkh ile İlgili İlimler”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt III, Sayı 5, 2004, ss. 47-64.

DURMUŞ, İsmail, “el-Emsile”, *DİA*, C. XI, İstanbul 1995, ss. 166-167.

_____, “Kazvînî, Hatîb”, *DİA*, C. XXV, Ankara, 2022, ss. 156-157.

DURUSOY, Ali, “eş-Şemsiyye”, *DİA*, C. XXXVIII, İstanbul 2010, ss. 530-531.

DÜZEN, İbrahim, “Azîz Neseî”, *DİA*, C. IV, İstanbul 1991, ss. 344-346.

ENÇAKAR, Orhan, “Molla Hüsrev’in Dürerü’l-Hükkâm’ı Etrafında Oluşan Literatür”, *TALİD*, Cilt 12, Sayı 23, 2014, ss. 223-277.

ENGİN, Sezai, “Şerh, Haşiye, Ta’lika Literatürü Özelinde Osmanlı Dönemi Hadis Usulü Eserlerinin Kaynakları”, *Osmanlı’da İlm-i Hadis*, (ed.) Zekeriya Güler vd., İsar Yayınları, İstanbul 2020, ss. 565-594.

ERKAN, Mustafa, “Dürretü’t-Tâc”, *DİA*, C. X, İstanbul 1994, ss. 33-34.

GÖKHAN CİVELEK

ERÜNSAL, İsmail E., “Osmanlılarda Kütüphane ve Kütüphane Geleneği”, *Osmanlı*, Cilt XI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 699-719.

_____, *Osmanlılarda Kitap Ticareti, Sahaflar ve Kitapçılar*, Timaş Yayınları, İstanbul 2021.

_____, “Terekelerin İzinde Osmanlı Araştırmaları”, *Terekeler Neyi Derler? Miras Kayıtlarının İzinde Osmanlı Araştırmaları*, (ed.) Kenan Yıldız, Ketebe Yayınları, İstanbul 2023, ss. 29-151.

GÖKBULUT, Hasan, “Kâfiyeci”, *DİA*, C. XXIV, İstanbul 2001, ss. 154-155.

GÖKDEMİR, Ahmet, “Genel Hatlarıyla Osmanlı Kıraat Âlimleri (Eğitim-Öğretim, Meslek ve Telifleri Bağlamında)”, *Osmanlı Dönemi İlmî Çalışmaları*, II, (ed.) Hasan Yerkazan, Sonçağ Akademi Yayınları, Ankara 2021, ss. 95-124.

GÜLEÇ, İsmail, “Gelibolulu Musluhiddin Sürûrî, Hayatı, Kişiliği, Eserleri ve *Bahrü'l-Ma'ârif* İsimli Eseri”, *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı XXI, İstanbul 2001, ss. 211-236.

GÜMÜŞ, Sadreddin, “Radî el-Esterâbâdî”, *DİA*, C. XXXIV, İstanbul 2007, ss. 387-388.

_____, “et-Ta'rîfât”, *DİA*, C. XXXX, İstanbul 2011, ss. 29-30.

GÜNAY, Hacı Mehmet, “Semerkandî, Alâeddin”, *DİA*, C. XXXVI, İstanbul 2009, ss. 470-471.

HÂFİZ-I ŞÎRÂZÎ, *Hâfız Divânı*, (Türkçesi) Hicabi Kırlangıç, Hece Yayınları, Ankara 2014.

HAS, Şükrü Selim, “Mülteka'ı-Ebhur”, *DİA*, C. XXXI, Ankara 2020, ss. 548-551.

HATİBOĞLU, İbrahim, “Mesâbîhu's-Sünne”, *DİA*, C. XXIX, Ankara 2004, ss. 258-260.

OSMANLI RUMELİSİ'NDE İLMİYE MENSUPLARININ OKUDUĞU VE OKUTTUĞU
KİTAPLAR: 17. YÜZYIL MANASTIR ŞEHİRİ ÖRNEĞİ

_____, “Meşâriku'l-Envâri'n-Nebeviyye”, *DİA*, C. XXIX, Ankara 2004, ss. 361-362.

HIZLI, Mefail, “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, *UÜİFD*, Cilt 17, Sayı 1, 2008, ss. 25-46.

İNBAŞI, M. ve HAZIRBULAN T., “Fatih Sultan Mehmed'in Sahn-ı Semân Medreselerine Vakfettiği Kitaplar”, *Osmanlı İstanbulu*, VI, (ed.) Feridun Emecen vd., *İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları*, İstanbul 2019, ss. 61-104.

İPŞİRLİ, Mehmet, *Osmanlı İlmîyesi*, Kronik Yayınları, İstanbul 2021.

İZGİ, Cevat, “Herevî, Ali bin Ebu Bekir”, *DİA*, C. XVII, İstanbul 1998, ss. 221-222.

KALLEK, Cengiz, “el-Hidâye”, *DİA*, C. XVII, İstanbul 1998, ss. 471-473.

KANDEMİR, M. Yaşar, “Fezâil”, *DİA*, C. XII, İstanbul 1995, ss. 529-531.

KAPLAN, Mahmut, “Türk Edebiyatında Manzum Nasihat-Nâmeler”, *Türkler*, Cilt XI, Ankara 2002, ss. 791-799.

KARADENİZ, Ümran, “Tereke Kayıtlarına Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Manastır'da Yaygın Olan Kitaplar ve Kitap Sahipliği”, *Balkan 7. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, 3-5 Şubat 2023, Üsküp, Bildiriler Kitabı*, Academy Global Publishing House, 2023, ss. 213-227.

KARATAŞ, Ali İhsan, “Tereke Kayıtlarına Göre XVI. Yüzyılda Bursa'da İnsan-Kitap İlişkisi”, *UÜİFD*, Sayı 8, Cilt 8, 1999, ss. 317-328.

_____, “XVI. Yüzyılda Bursa'da Tedavüldeki Kitaplar”, *UÜİFD*, Cilt 10, Sayı 1, 2001, ss. 209-230.

_____, “Osmanlı Toplumunda Kitap (XIV-XVI. Yüzyıllar)”, *Türkler*, Cilt XI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 896-908.

_____, “On Altıncı ve On Yedinci Yüzyıllarda Kitapseverler ve Kitapları”, *Osmanlı Kitap Koleksiyonerleri ve Koleksiyonları İtibarı ve*

GÖKHAN CİVELEK

İhtiras, (haz.) Tülay Artan, Hatice Aynur, Dergâh Yayınları, İstanbul 2022, ss. 435-480.

KARAYEL MUHACİR, Esra, “On Yedinci Yüzyılda Üsküdar’da Kitap Koleksiyonerleri ve Sahip Oldukları Kitaplar”, *Osmanlı Kitap Koleksiyonerleri ve Koleksiyonları İtibar ve İhtiras*, (haz.) Tülay Artan, Hatice Aynur, Dergâh Yayınları, İstanbul 2022, ss. 481-500.

KARLIAĞA, Bekir, “Gazzâlî-Eserleri”, *DİA*, C. XIII, İstanbul 1996, ss. 518-530.

KAYA, Mahmut, “*Kasidetü’l-Bürde*”, *DİA*, C. XXIV, İstanbul 2001, ss. 568-569.

KAYA, Mahmut, “Râzî, Ebûbekir”, *DİA*, C. XXXIV, İstanbul 2007, ss. 479-485.

_____, “el-Müfredât”, *DİA*, C. XXXI, Ankara 2021, ss. 504-505.

KELPETİN ARPAGUŞ, Hatice, “İmâdü’l-İslâm”, *DİA*, C. XXII, İstanbul 2000, ss. 172-173.

KILIÇ, Hulusi, “Harîrî”, *DİA*, C. XVI, İstanbul 1997, ss. 191-192.

_____, “İbnü’l-Hâcib”, *DİA*, C. XXI, İstanbul 2000, ss. 55-58.

_____, “el-Kâfiye”, *DİA*, C. XXIV, İstanbul 2001, ss. 153-154.

_____, “eş-Şâfiye”, *DİA*, C. XXXVIII, İstanbul 2010, ss. 247-248.

_____, “Tâcü’l-Luga”, *DİA*, C. XXXIX, İstanbul 2010, ss. 356-357.

KIRBIYIK, Kasım, “Tifâşî”, *DİA*, C. XXXXI, İstanbul 2012, ss. 148-150.

KOCA, Ferhat, “el-Ferâizü’s-Sirâciyye”, *DİA*, C. XII, İstanbul 1995, ss. 367-368.

_____, “el-Fetâva’t-Tatarhâniyye”, *DİA*, C. XII, İstanbul 1995, ss. 446-447.

OSMANLI RUMELİSİ'NDE İLMİYE MENSUPLARININ OKUDUĞU VE OKUTTUĞU
KİTAPLAR: 17. YÜZYIL MANASTIR ŞEHİRİ ÖRNEĞİ

- _____, “Menârü’l-Envâr”, *DİA*, C. XXIX, Ankara 2004, ss. 118-119.
- _____, “Merginânî, Burhâneddin”, *DİA*, C. XXIX, Ankara 2004, ss. 182-183.
- _____, “el-Muhtasar”, *DİA*, C. XXXI, Ankara 2020, ss. 64-66.
- _____, “el-Muhtasar”, *DİA*, C. XXXI, Ankara 2020, ss. 67-70.
- KURTULUŞ, Rıza, “Emîr Hüsrev-i Dihlevî”, *DİA*, C. XI, İstanbul 1995, ss. 135-137.
- MACİT, Ensar, *Timurlular (1370-1507)*, Selenge Yayınları, İstanbul 2021.
- MARTI, Huriye, “et-Tarîkatü’l-Muhammediyye”, *DİA*, C. XXXX, İstanbul 2011, ss. 106-108.
- MAYDAER, Saadet, “XVI. Yüzyılda Bir Osmanlı Müderrisi: Mevlâna Muslihüddin Efendi ve Mirası”, *UÜİFD*, Cilt 20, Sayı 1, 2011, ss. 117-155.
- MERTOĞLU, M. Suat, “Süyûtî-Kur’an İlimleri”, *DİA*, C. XXXVIII, İstanbul 2010, ss. 198-201.
- MUHACIR, Esra, “Üsküdar Terekelerinde Kitap Sahipleri ve Kitaplar: XVI. Yüzyıl”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, Sayı 26 Sonbahar, 2022, ss. 301-332.
- _____, “Tereke Kayıtlarının Kitap Kültürü Çalışmaları Açısından Önemi”, *Terekeler Neyi Derler? Miras Kayıtlarının İzinde Osmanlı Araştırmaları*, (ed.) Kenan Yıldız, Ketebe Yayınları, İstanbul 2023, s. 511-547.
- OKUMUŞ, Necdet, “Şirvânî, Muhammed b. Mahmûd” *DİA*, C. XXXIX, İstanbul 2010, ss. 206-208.
- OKUMUŞ, Ömer, “Câmî, Abdurrahman”, *DİA*, C. VII, İstanbul 1993, ss. 94-99.
- ORUÇ, Muhammed Ferruh, “Hanefî Fakihî Olarak Burhânülsîlâm ez-Zernûcî ve Ta’lîmü’l-müte’allim tarîka’t-te’allüm Başlıklı Eseri”, *Mîzânü’l-Hak: İslami İlimler Dergisi*, Sayı 13, Aralık 2021, ss. 305-319.

ÖKTEM, Nisa, “Galata Kadılığı Tereke Kayıtlarına Göre Kitap Sahipliğine Nicel Bir Bakış”, *Arşiv Dünyası*, Cilt 7, Sayı 2, Kış 2020, ss. 113-138.

ÖNGÖREN, Reşat, “Osmanlı Klasik Dönemi Tasavvuf Literatürü”, *TALİD*, Cilt 15, Sayı 30, 2017, ss. 9-81.

_____, “Muslihuiddin Mustafa”, *DİA*, C. XXXI, Ankara 2020, ss. 269-271.

ÖZ, Mustafa, “Meclisî, Muhammed Bâkır”, *DİA*, C. XXVIII, Ankara 2003, ss. 253-255.

ÖZBALIKÇI, Mehmet Reşit “İbn Hişâm en-Nahvî”, *DİA*, C. XX, İstanbul 1999, ss. 74-77.

_____, “Muğni'l-Lebîb”, *DİA*, C. XXX, Ankara 2020, ss. 383-384.

ÖZCAN, Halime, *8 Numaralı Manastır Şer'iyeye Sicilinin (65-120 Varak) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Faruk Söylemez, Kahramanmaraş 2019.

ÖZEL, Ahmet, “İbnü's-sââtî, Muzafferüddin”, *DİA*, C. XXI, İstanbul 2000, ss. 190-192.

_____, “Kadîhan”, *DİA*, C. XXIV, İstanbul 2001, ss. 121-123.

_____, “Secâvendî, Muhammed b. Muhammed”, *DİA*, C. XXXVI, İstanbul 2009, ss. 266-268.

_____, “Zencânî, İzzeddin”, *DİA*, C. XXXIV, İstanbul 2013, ss. 253-254.

ÖZEN, Şükrü, “Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü”, *TALİD*, Cilt 3, Sayı 5, 2005, ss. 249-378.

_____, “Sadrüşşerâ”, *DİA*, C. XXXV, İstanbul 2008, ss. 427-431.

OSMANLI RUMELİSİ'NDE İLMİYE MENSUPLARININ OKUDUĞU VE OKUTTUĞU
KİTAPLAR: 17. YÜZYIL MANASTIR ŞEHİRİ ÖRNEĞİ

_____, “Teftâzânî”, *DİA*, C. XXXX, Ankara 2011, ss. 299-308.

ÖZERVARLI, M. Sait, “Tezhîbü’l-Mantık ve’l-Kelâm”, *DİA*, C. XXXX, İstanbul 2011, ss. 331-332.

ÖZKAN, Halil, “Süyûtî”, *DİA*, C. XXXVIII, İstanbul 2010, ss. 188-198.

ÖZTÜRK, Temel, “Kadı Sicillerindeki Terekelere Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon’da Okunan Ahlâk Kitapları”, *Sinop Üniversitesi Uluslararası Gençlik ve Ahlâk Sempozyumu, Bildiriler, 6-7-8 Ekim 2016*, (ed.) Hasan Barlak vd., Cilt 2, Sinop 2016, ss. 1038-1053.

_____, “Kadı Sicillerindeki Terekelere Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon’da Okunan Edebî Kitaplar”, *4. Milletlerarası Şehir Tarihi Yazarları Kongresi, 13-15 Ekim 2017 İstanbul*, (ed.) Mustafa Orçan vd., Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları-79, İstanbul 2018, ss. 349-364.

ÖZTÜRK, Zehra, “Osmanlı Döneminde Kıraat Meclislerinde Okunan Halk Kitapları”, *TALİD*, Cilt 5, Sayı 9, 2007, ss. 401-445.

ÖZVAR, Erol, “Osmanlı Dünyasında Yazma Eser Üretkenliği”, *Sahn-ı Semân’dan Dârülfünûn’a Osmanlı’da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler)- XVII. Yüzyıl*, (ed.) Hidayet Ardar-Ali Fikri Yavuz, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2017, ss. 19-44.

SABEV, Orlin, “Private Book Collections in Ottoman Sofia, 1671-1833 (Preliminary Notes)”, *Etudes Balkaniques*, 2023, No:1, ss 34-83.

_____, “Balkanlarda Osmanlı Kitapçılığı: 18. Yüzyılda Bir Sahafın Kitapları”, *XV. Türk Tarih Kongresi, Ankara: 11-15 Eylül 2006, Kongreye Sunulan Bildiriler*, 4/3, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, ss. 1809-1854.

_____, “Okuyan Taşralı Bir Toplum: Rusçuk Müslümanlarının Kitap Sevgisi (1695-1786)”, *Balkanlar’da İslam Medeniyeti: Uluslararası Üçüncü Sempozyum Tebliğleri (Bükreş, 1-5 Kasım 2006)*, İstanbul 2011, ss. 575-607.

SÂDÎ-İ ŞÎRÂZÎ, *Bostan ve Gülistan*, (Türkçesi) Hikmet İlaydın, Hece Yayınları, Ankara 2011.

GÖKHAN CİVELEK

SAK, Ramazan, ŞAHİN SAK, İkbâl Tuba, ÖNEREN ŞENDİL, Çağla ve NAS, Eşref, “Bir Araştırma Yöntemi Olarak Doküman Analizi”, *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, 2021, ss. 227-250.

SAKAL, Fahri, “Osmanlı Ailesinde Kitap”, *Osmanlı*, Cilt XI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 732-738.

SAKLAN, Bilal, “Kelâbâzî, Mahmûd b. Ebû Bekir”, *DİA*, C. XXV, Ankara 2022, ss. 191-192.

SAYDAM, Abdullah, “Trabzon’da Halkın Kitap Sahibi Olma Düzeyi (1795-1846)”, *Milli Eğitim Dergisi*, Cilt 34, Sayı 170, 2006, ss. 1-10.

SEFERCİOĞLU, Nejat, “Nev’î”, *DİA*, C. XXXIII, İstanbul 2007, ss. 52-54.

SİNANOĞLU, Mustafa, “el-Makasîd”, *DİA*, C. XXVII, Ankara 2003, ss. 420-421.

SÜLÜN, Murat, “Şehâbeddin Sivâsî”, *DİA*, C. XXXVIII, İstanbul 2010, ss. 418-420.

ŞİMŞEK, Murat, “Osmanlı’da Fıkıh-Tasavvuf İlişkisi: Kefevî’nin Keta’ibi’nde Sufiler”, *Osmanlı’da İlm-i Tasavvuf*, (ed.) Ercan Alkan vd., İsar Yayınları, İstanbul 2018, ss. 611-631.

TAK, Ekrem ve AYDIN, Bilgin, “XVII. Yüzyılda İstanbul Medreselerinde Okutulan Kitaplar (Tereke Kayıtları Üzerine Bir Değerlendirme)”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, Cilt 19, Sayı 19, Bahar, 2019, ss. 183-236.

TAŞKÖPRÜLÜZÂDE AHMED EFENDİ, *Eş-Şakâ’iku’n-Nu’mâniyye Fî Ulemâi’d-Devleti’l-Osmâniyye*, *Osmanlı Âlimleri*, (haz.) Muhammet Hekimoğlu, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı (YEK) Yayınları, İstanbul 2019.

TOPAL Şevket ve BADIR, Seyit. “Hanefî Fıkıh Yazıcılığında Hâşiye Geleneği: Ahîzâde’nin Zahîratü’l-Ukbâ Adlı Eseri Örneği”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 21, 2022, ss. 124-157.

TOPALOĞLU, Bekir, “eş-Şâmil”, *DİA*, C. XXXVIII, İstanbul 2010, ss. 331-333.

OSMANLI RUMELİSİ'NDE İLMİYE MENSUPLARININ OKUDUĞU VE OKUTTUĞU
KİTAPLAR: 17. YÜZYIL MANASTIR ŞEHİRİ ÖRNEĞİ

ULUDAĞ, Süleyman, “İbnü'l-Fârız”, *DİA*, C. XXI, İstanbul 2000, ss. 40-43.

_____, “Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin”, *DİA*, C. XXVI, Ankara 2002, ss. 473-475.

UZUN, Mustafa İsmet, “Bihîştî Ramazan Efendi”, *DİA*, C. VI, İstanbul 1992, ss. 145-146.

_____, “Muhammediyye”, *DİA*, C. XXX, Ankara 2020, ss. 583-584.

UZUNDAL, Edip, “Osmanlı İlmiye Teşkilatından Bir Portre: Şeyhülislam Halil Efendi ve Terekesi”, *History Studies*, Cilt 10, Sayı 8, 2018, ss. 177-196.

ÜNAL, Halit, “Mâverâünnehir Fakihlerinden el-Usrûşenî”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı III, 1986, ss. 243-249.

VATANSEVER, Nazlı, “Bir Divan Koleksiyoneri Olarak Sahhâflarşeyhizâde Vak'anüvis Es'ad Efendi (ö. 1848)”, *Osmanlı Kitap Koleksiyonerleri ve Koleksiyonları İtibar ve İhtiras*, (haz.) Tülay Artan, Hatice Aynur, Dergâh Yayınları, İstanbul 2022, ss. 157-173.

YALAR, Mehmet, “XV. Yüzyıl Bursa Alimleri ve Arap Diline Katkıları”, *UÜİFD*, Cilt 11, Sayı 2, 2002, ss. 97-116.

YAMAN, Ahmet, “Kenzü'd-Dekâik”, *DİA*, C. XXV, Ankara 2022, ss. 261-262.

YAVUZ, Yusuf Şevki, “Akaidü'n-Nesefî”, *DİA*, C. II, İstanbul 1989, ss. 217-219.

_____, “Burhan”, *DİA*, C. VI, İstanbul 1992, ss. 429-430.

_____, “Kâtibî, Ali b. Ömer”, *DİA*, C. XXV, Ankara 2022, ss. 41-42.

YAYLALI, Davut, “Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd”, *DİA*, C. XXIX, Ankara 2004, ss. 487-488.

YAZICI, Hüseyin, “Hasan Paşa, Niksârî”, *DİA*, C. XVI, İstanbul 1997, ss. 338-339.

GÖKHAN CİVELEK

YAZICI, İshak, “Semerkandî, Ebü'l-Leys”, *DİA*, C. XXXVI, İstanbul 2009, ss. 473-475.

YAZICI, Tahsin, “Gülistân”, *DİA*, C. XIV, İstanbul 1996, ss. 240-241.

_____, “Hâfız-ı Şîrâzî”, *DİA*, C. XV, İstanbul 1997, ss. 103-106.

_____, “Muhyî-i Gülşenî”, *DİA*, C. XXXI, Ankara 2020, ss. 79-81.

YETİK, Erhan, “*Menâzilü's-sâ'irîn*”, *DİA*, C. XXIX, Ankara 2004, ss. 122-123.

YILDIRIM, M. İbrahim, “Abdullâh Hâtîfî'nin Hayatı ve Bir Tarih Kaynağı Olarak Timurnâme'sinin Değeri”, *Türkiyat Mecmuası*, Cilt 28, Sayı 2, 2018, ss. 231-254.

YILMAZ, Hasan Kâmil, “Bustanü'l-Ârifin”, *DİA*, C. VI, İstanbul 1992, ss. 475.

YURDAGÜR, Metin, “Cefr”, *DİA*, C. VII, İstanbul 1993, ss. 215-218.

C. Elektronik Kaynaklar

<http://www.yazmalar.gov.tr/eser/risale-muinul-hukkam-f%C3%AE-hakkil-kaza/149057>, (23.08.2023).

<http://www.yazmalar.gov.tr/basit-arama/sayfa/2?q=Menafi%27i>, (10.09.2023).

<http://www.yazmalar.gov.tr/eser/ehadisun-nebeviye/2251>, (10.09.2023).

<http://www.yazmalar.gov.tr/eser/hasiyetu-ala-hasiyetil-hayali-serhil-akaid/159313>, (15.09.2023).

<http://www.yazmalar.gov.tr/eser/divan/18073>, (Erişim Tarihi, 20.09.2023)

<http://www.yazmalar.gov.tr/eser/muribul-avamil/84143>, (22.09.2023).

OSMANLI RUMELİSİ'NDE İLMİYE MENSUPLARININ OKUDUĞU VE OKUTTUĞU
KİTAPLAR: 17. YÜZYIL MANASTIR ŞEHİRİ ÖRNEĞİ

<http://www.yazmalar.gov.tr/eser/yadigar-i-ibn-ser%C3%AEf/6772>,
(24.09.2023).

<http://www.yazmalar.gov.tr/eser/lugat-i-efal/99653>, (25.09.2023).

EKLER

Ek 1: Manastır'da İlmiye Mensuplarının Sahip Olduğu Kitaplar ve Yazarları

Kitap İsmi	Yazar	Kitap İsmi	Yazar
Kur'ân ve Kur'ân İlimleri			
<i>Furkân-ı Azîm, Kelâm-ı Şerîf, Kelâm-ı İzzet, Mushâf-ı Şerîf</i>		<i>En'âm-ı Şerîf</i>	
<i>Fezâil-i Burhânî</i>		<i>Menâfi-i Kur'ân (-ı Azîm)</i>	Şihabüddîn Tebrizî (?)
Kıraat ve Tecvid			
<i>Şâtübî/ Şâtübîyye</i>	Kasım bin Fırrûh Şâtübî	<i>Şerh-i Şâtübî</i>	
<i>Cezerî/ el- Mukaddimetü'l- Cezerîyye</i>	İbnü'l-Cezerî	<i>Şerh-i Cezerî</i>	
<i>Sirozî/ Tevcidü's-sahîh fî'l-lisâni'l-fasîh (?)</i>	Hüseyin bin Hasen Sirozî		
Tefsir			
<i>Tefsir-i Kâdî</i>	Kadı Beyzâvî	<i>el-İtkân</i>	Süyûtî
<i>Tefsîr-i Teysîr</i>		<i>Tefsîr-i Telhis</i>	Kevâşî
<i>'Uyûnü't-tefâsîr/ Tefsîru's-Şeyh</i>	Şehâbeddîn Sivasî		
Hadis			
<i>Metn-i Mesâbîh/ Kitâb-ı Mesâbîh/ Mesâbîhu's- sünne</i>	Ferrâ el-Begavî	<i>Metn-i Meşârik/ Meşâriku'l- envâri'n- nebeviyye</i>	Radıyyüddin Saganî
<i>Şerh-i Meşârik li-İbn Melek</i>	İbn Melek	<i>Câmîü's-sâgîr/ Lübbü'l-Lübâb fî tahrîri'l- Ensâb</i>	Süyûtî

OSMANLI RUMELİSİ'NDE İLMİYE MENSUPLARININ OKUDUĞU VE OKUTTUĞU
KİTAPLAR: 17. YÜZYIL MANASTIR ŞEHİRİ ÖRNEĞİ

<i>Ehâdisü'n-Nebevîye</i>	Ali el-Karî	<i>Hısnü'l-hasîn</i>	İbnü'l-Cezerî
<i>İlm-i Hadis</i>		<i>Ehâdis-i Şerîf</i>	
Fıkıh			
<i>Muhtâr/İhtiyâr şerh-i Muhtâr</i>	Mevsîlî	<i>Kitâb-ı Vikâye</i>	Burhânüşşerîa Mahmûd bin Sadrüşşerîa el-Evvel
<i>Şerhu'l-Vikâye/Sadrü'sşerî'a</i>	Sadrüşşerîa es-Sânî	<i>İslâhu'l-Vikâye/el-İzâh (İzâhu'l-İslâh)</i>	Kemalpaşazâde
<i>Kenz/Kenzü'd-Dekâik</i>	Ebü'l-Berekât Neseî	<i>Mecma'ü'l-bahreyn</i>	Muzafferüddîn İbnü's-sââtî
<i>Dürerü'sşerîf /Dürer ve Gurer</i>	Molla Hüsrev	<i>Kitab-ı Muhtasar, Kudûri, Köhne Kudûri</i>	Kudûrî
<i>Şerh-i Kuduri/Muhtasar Hulasa</i>		<i>Bidaye/Bidaye Şerhi/el-Hidâye</i>	Burhaneddin Merginanî
<i>Tatarhâniyye</i>	Âlim bin Alâ	<i>Mülteka'l-ebhur/Mülteka</i>	İbrahim el-Halebî
<i>Metn-i Menar/Menar-ı Usul-i Fıkh/Hafizü'd-din Neseî</i>	Ebü'l-Berekât Neseî	<i>Cami'ü's-Sıgar</i>	Ustrüşenî
<i>Mizân-ı Usûl</i>	Alaeddin Semerkandî	<i>Şerh-i Menar/Menar İbn-i Melek</i>	İbn Melek
<i>Telvih</i>	Teftâzânî	<i>Hâşiye-i Telvih li-İbn Melek</i>	İbn Melek
<i>Şerh-i Nafi'</i>	Ebü'l-Berekât Neseî	<i>Muhtasar</i>	İbnü'l-Hâcib
<i>Dav'ü's-Sirâc</i>	Kelâbâzî/Kelâbâdî	<i>Metn-i Ferâiz/Ferâizi's-Sirâciyye</i>	Muhammed bin Muhammed Secavendî
<i>Şerh-i Ferâiz</i>	Seyyid Şerîf Cürcanî	<i>Şerh-i Ferâiz Şehâbeddîn</i>	Şehâbeddîn Sivâsî

GÖKHAN ÇİVELEK

<i>Câmi 'ü-l Füsuleyn</i>	Bedreddin Simavî	<i>Fetâvâ Kâdihan</i>	Kâdihan
<i>Mu'inü'l-Müfti/ Metni'l-Müfti</i>	Pir Mehmed Üskübî	<i>el-Musalli Münmete Terceme</i>	Sa'düddîn Kaşgârî
<i>Eşbâh</i>	İbn Nüceym	<i>Zâdü'l-me'âd</i>	Muhammed Bakır Meclisî
<i>Mu'inü'l-Hükkâm</i>	Gıyaseddin Ebu Muhammed Ganim bin Muhammed Bağdadî	<i>Câmi'u-l Fetâvâ</i>	
<i>Şerh-i Manzume-i İbn-i Nüceym</i>		<i>Manzum ferâiz</i>	
<i>Elfâz-ı küfre müteallik</i>			
Kelam			
<i>Muhassal</i>	Fahreddîn Râzî	<i>Muhassal şerh-i Mufassal</i>	Ali bin Ömer Kâtibî
<i>Şerhu'l-Makasid</i>	Teftâzânî	<i>Şâmil</i>	Cüveynî
Akaid			
<i>Şerhu'l-Akaid</i>	Teftâzânî	<i>Kitâb-ı İ'timâd</i>	Ebü'l-Berekât Neseî
<i>Şerh-i Hayali Çelebi ve Kara Kemal/ Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Aka'id'i'n-Nesefiyye</i>	Hayâlî	<i>Haşiyetü ala haşiyeti'l-Hayali şerhi'l-akaid</i>	Kara Kemal
<i>Hâşiye-i Ramazân</i>	Bihîştî Ramazân Efendi		
Tasavvuf			
<i>Mişkâtü'l-Envâr</i>	İmam-ı Gazzalî	<i>İhyâu Ulûmi'd-Dîn</i>	İmam-ı Gazzalî
<i>Şerh-i Füsûs</i>		<i>Lübbü'l-Lüb</i>	Muhyiddîn ibn-i Arabî
<i>el-Cânibü'l-Garbî</i>	Şeyh Mekkî	<i>Kuşeyriye</i>	Abdülkerim bin Hevâzin Kuşeyrî

OSMANLI RUMELİSİ'NDE İLMİYE MENSUPLARININ OKUDUĞU VE OKUTTUĞU
KİTAPLAR: 17. YÜZYIL MANASTIR ŞEHİRİ ÖRNEĞİ

<i>Şerh-i Menâzil</i>		<i>Maksad-ı Aksâ</i>	Aziz Nesefî
<i>Vâridât</i>	Bedreddin Simâvî	<i>Keşf-i Dekâik şerhi</i>	Muhyiddin Muhammed Yavsî
<i>Şerh-i Evrâd</i>			
Mantık			
<i>Mantık/Sa'deddîn Mantıka müteallik</i>	Teftâzânî	<i>Şerh-i Şems Kutbüddîn</i>	Kutbüddin Râzî
<i>Sirâcüddîn/Metn-i Sirâcüddîn</i>	Siraceddîn Urnevî (?)		
İlmihal ve Ahlâk Kitapları			
<i>İmâdi'l-İslâm</i>	Abdurrahman bin Yusuf Aksarayî	<i>Şir'atü'l-İslâm</i>	İmamzâde
<i>Şerh-i Şir'a</i>	Yahya Halîfe		
Dinî-Ahlâkî ve Edebî Eserler			
<i>Muhammediyye</i>	Yazıcıoğlu Mehmed Efendi	<i>Tarikât-ı Muhammediyye</i>	Birgivî Mehmed Efendi
<i>Bustanü'l-Ârifîn</i>	Ebü'l-Leys Semerkandî	<i>Gülistân ve Bostan</i>	Sa'dî-i Şîrâzî
<i>Divân-ı Hâfız</i>	Hâfız-ı Şîrâzî	<i>Türki Hâfız Şerhi</i>	Gelibolulu Musluhiddîn Sürûri
<i>Kasîde-i Bürde</i>	Bûsîrî	<i>Divân-ı Monla Câmî</i>	Molla Câmî
<i>Silsiletü'z-zeheb/Sübhat Mevlâna Câmî</i>	Molla Câmî	<i>Divân-ı Hüsrev</i>	Emir Husrev Dihlevî
<i>Tâiyye</i>	İbnü'l-Fârız	<i>Divân-ı Hâce Asâfî</i>	Asafî bin Hâce Mukîmeddîn Kuhistânî
<i>Müfid</i>	İbrahim Efendi	<i>Hümâyunnâme</i>	Alaeddin Ali Çelebi
<i>Sürûri</i>		<i>Pendnâme</i>	
<i>Mecmû'â-i Latîfe</i>		<i>Kısâs-ı Enbiya</i>	
<i>Münâcât-ı Mersiye</i>		<i>Kıssa-i Yusuf/ Yusuf-ı Züleyha</i>	

GÖKHAN CİVELEK

<i>Hikâyet-i Ebu Ali Sina</i>			
Gramer Kitapları			
<i>İ'râb</i>	İbn Hişâm Nahvî	<i>Kavâid-i İ'râb şerhi</i>	Kâfiyeci
<i>Şerh-i Mufassal İzâh</i>	İbnü'l-Hâcib	<i>Mu'rib</i>	Taşköprizâde İsameddîn Ahmed
<i>Muğni'l-Lebib</i>	İbn-i Hişam Nahvî	<i>Dürretü'l-gavvâs</i>	Harirî
<i>Telhîs/Telhîs-i Miftâh</i>	Hatip Kazvînî	<i>Mutavvel</i>	Teftâzânî
<i>Hâşiye-i Mutavvel</i>		<i>Şâfiye</i>	İbnü'l-Hâcib
<i>Şâfiye Şerhi/Şerh-i Şâfiye</i>	Radî el-Esterâbâdî	<i>Çârperdî şerh-i Şâfiye</i>	Çârperdî
<i>Şerh-i Zencânî/Zencânî şerh/'İzzi'l-müsemma bi'l-Teftâzânî</i>	Teftâzânî	<i>Merâh Şerhi/Şerh-i Merâh</i>	Şemsüddîn Ahmed Dinkoz
<i>Matlûb şerhi</i>	Şemsüddîn Ahmed Dinkoz	<i>Kitâb-ı Vâfiye</i>	İbnü'l-Hâcib
<i>Kâfiye</i>	İbnü'l-Hâcib	<i>Kâfiye Şerhi/Şerh-i Kâfiye</i>	
<i>Mutavassıt</i>	Hasan bin Şerefşah	<i>İfîtah</i>	Niksarî Hasan Paşa
<i>Misbâh</i>	Mutarrızî	<i>Misbâh şerh-i Üftâde</i>	
<i>Zû-i Misbâh</i>		<i>Emsile şerhi</i>	
<i>İsamüddîn</i>		<i>Nahve müteallik Cevher</i>	
Lûgatler-Biyografik ve Ansiklopedik Eserler			
<i>Lûgat-ı Mesâdir</i>	Muhyî-i Gülşenî	<i>Muhtârü's-Sihâh</i>	Ebû Bekir Râzî

OSMANLI RUMELİSİ'NDE İLMİYE MENSUPLARININ OKUDUĞU VE OKUTTUĞU
KİTAPLAR: 17. YÜZYIL MANASTIR ŞEHİRİ ÖRNEĞİ

<i>Tarîfât</i>	Seyyid Şerif Cürcanî	<i>Lûgat-ı Ef'al</i>	Zemahşerî
<i>Şekâ'ik</i>	Taşköprizâde Ahmed Efendi	<i>Hâvî</i>	Ebubekir Râzî
<i>Netâyicü'l-fünûn</i>	Nev'i	<i>Meşâyihnâme Türki</i>	
Eğitim-Öğretim			
<i>Ta'limü'l- müte'allim</i>	Zernûcî		
Tıp-Botanik-Astronomi-Kimya ve Matematik			
<i>Müntehâbü'ş- Şifâ</i>	Hacı Paşa	<i>Yadigâr</i>	Tabib İbn-i Şerif
<i>Rûznâme-i Vefa</i>	Şeyh Vefa	<i>Mücerrebât</i>	Eşrefzâde İznicî
<i>Risâle-i Baytar</i>	İbnü'l-Baytar	<i>Cevhernâme</i>	Muhammed bin Mahmud Şirvânî
<i>Ahi Çelebi</i>		<i>Kitâb-ı Tıb</i>	Ahi Çelebi (?)
<i>Hesâba müteallik</i>			
Tarih-Siyasetname-Hikemiyat			
<i>Mir'âtü'l-cenân</i>	Yâfî	<i>Siyer-i Veysî</i>	Veysî
<i>Kitabü'l-Nikam fıkha müteallik</i>	Taceddin Sübkî	<i>Timurnâme</i>	Abdullah Hatifi
<i>Tuhfetü'l-mulûk</i>	Musannifek		
<i>Tevârih-i Enbiya</i>		<i>Şerh-i Ziyârât</i>	
Gizli İlimler			
<i>el-Lem'ati'n-nur</i>	Sadreddîn-i Konevî	<i>Cefrî/Cifrî</i>	
<i>Şerh-i Hurûf</i>			